یاش توركستان

تورکستانىنگ ملی قورتولوشی اوچون کورەشوچی آیلق مجموعه

باش محرری: چوقای اوغلی مصطفی

1929نچی ییلنك دەقابر-دەن چیغا باشلاغان	دەقابر (برنچی‌کانون) 1938 (1357 هجری)	سان 109

بو ساندا:

١ ـــ «یاش تورکستان»نگ ١٠نچی ییلی (1929 دەقابر 1938) ـــ «یاش تورکستان»

٢ ـــ زیانچیلقمی یوقسا رەژیم بوزوقلغیمی؟ ـــ طاهر

٣ ـــ قادرو کورەشی ـــ بالتاباى

٤ ـــ مقصدلاری املامی یوقسا امحامی؟ ـــ عبدالوهاب

٥ ـــ اوقو ییلی قالای باشلاندی؟ ـــ تاشبالتا

٦ ـــ ایسکی بر مجاهدیمزنگ عاقبتی ـــ مجدالدین احمد

٧ ـــ بر تورکستانلینگ یاراماس حرکتی ـــ امین واحدی

٨ ـــ مصردا شرقی تورکستان شهیدلەرینی ایسلەو توپلانتیسی ـــ عبدالرحیم محمود

٩ ـــ بین‌الملل تورموشدان ـــ م.

١٠ ـــ آتاتورکنگ أولومی مناسبتیله تعزیەلەر

١١ ـــ ساویت ـ حجاز مناسبتینگ کیسیلیشی ـــ ع. چاغاتای

١٢ ـــ کتابیات: «پرومەتە رەووسی»

١٣ ـــ باشقارمادان

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

«پرومەتە رەووسی» — „La Revue de Prométhée“

شو يیل اوقتوبر آيندان اعتباراً پاريسدە، بورونغو اوقراينا تيشقی ايشلەر ناظری آلەكساندر شولگين أدارەسی آستندا فرانسز تيلندە «La Revue de Prométhée» («پرومەتە رەووسی») نام بر مجموعە چيقا باشلامشدر. روسيا اسارتندەن قورتولوش اوچون ملی مجادلە يوروتمەكدە بولغان غير روس خلقلارنڭ ملی دعواسينی وە حقينی قوروماق وە پروپاغاندا ايتمەك مقصديلە نشر ايتلە باشلاغان بو فرانسزچا مجموعەنڭ تيشقی كورونوشی كوب ياقيملی وە مندرجاتی‌دا هەر قانداى اوقوچينی قانيقترارليق درجەدەدر. بو مجموعەنڭ باشقارماميزغا كيلگەن ايلك‌سانی ۱۳۶ بيتلی بولوب، ايچندە ساويت روسيا وە اوڭا قارشی ملی‌استقلال كورەشی يوروتەياتقان غيرروس أولكەلەر وە خلقلار تورموشينا دائر آنچا معلومات باردر.

«مقصديمز» هەم «ملت وە ملی تويغو» باشليقلی مقالەلەردە مجموعەنڭ سياسی پروغرامی آچيق وە تولوق مفهومدە سويلەنمشدر.

مجموعەدا توركستان، آذربايجان وە اوقراينا أولكەلەری حقندا كوبرەك معلومات بار. آذربايجانغا عائد دوقتور ميريعقوب بيكنڭ «فضولی شعری» وە رسولزادە امين بيكنڭ «آذربايجاندا ساويت تەررووری» باشليقلی مقالەلەری باسيلغان. توركستان حقندا باش محرريمز چوقاى اوغلی مصطفی‌بيكنڭ «۱۹۱۷نچی يیل خاطرەلەری»، «ياش توركستان»نڭ ۱۰۵/۱۰٤نچی ساندان قيسقارتيليب آلنغان «قيرغيندان سوڭراغی كورونوشدەن» (تاشبالتا)، «توركستاندا أولدوروشلەر، سوروش وە قاماشلار» (اوقتاى) باشليقلی مقالەلەر ايلە خلق دوشمانی اعلان ايتلگەن قازاغستان حكومتی سابق رئيسی عيسی اوغلی اورازنڭ توركستانداغی ساويت ملی سياستی «قيشيقليغينی» كورسەتيب سويلەگەن نطقندان پارچالار وە معلوميمز هانس بەتسينغ‌نڭ «توركستان أوز استقلالی كورەشندە» نام اثرندەن بحث ايتلگەن يازی باردر. بولاردان باشقا توركستاننڭ ساويتلەر اتفاقنداغی سياسی وە اقتصادی رولينی كورسەتەتورغان قيسقا وە كوب مهم معلوماتلار باسيلغاندر.

«پرومەتە رەووسی» هەر ايكی آيدا بر تاپقير چيقاريلاجاقمش.

«ياش توركستان»نڭ 10نچی ييلی

(1929 دەقابر 1938)

شو ساندان باشلاب «ياش توركستان» توقوز ياشينی تولدوروب ۱۰نچی ياشينا آياق باسماقدادر. مهاجرتدە چيقاريلاياتقان بر نشريات اوچون توقوز ييل سوزنڭ تولوق معناسندا زخمتلی عمردور. يورتمزنڭ مقدس حقينڭ غالبتيگە وە توركستان ياش نسلينڭ موفقيتلی حركتيگە ايناانچمز، بزنڭ كيچيرديگمز وە شبهەسز كيلەجەكدە دە كيچيرەجەگيمز هەر تورلو آغيرليقنی يەنگيللەتمەكدەدر.

توركستان ملی حركتيگە قاتناشقان ايسكی نسلنڭ بويوك برقسمی، بری آرقاسيدان بری صحنەدەن يوقاليب كيتمەكدەدر؛ توركستاندا قالغانلاری روس بولشەويك جلادلاری طرفدان أولدورولديلەر. ساويت جهنمندەن چيقابيلگەنلەری ايچندەن قانچاسينڭ توركستاننڭ كيلەجەك ملی قورولوشيغا قاتناشيب خدمت ايتەبيلەجەگيني ايسە زمان كورسەتەجەكدر. توركستاننڭ ايسكی نسلندەن مهاجرتدە بولغان قسمينڭ أڭ بويوك وظيفەسی — مهاجرتدەگی قوروم ايچندە ملی برليكنی ساقلاماق وە محكملەشترمەكدەن عبارتدر. مەنە شو مهم وظيفەنی لايقيلە آڭلاماق وە اونڭ اهميتينی لايقيلە سيزمەك كيرەكدر.

توركستاننڭ كيلەجەك ملی قورولوش وظيفەسينی وە يوكينی اوەوزندا تاشيتورغان قوت — توركستان ايچندە وە تيشندا أوسوب كيلەياتقان ياش بوغوندور. «ياش توركستان» همان شو قوتگە مراجعت ايتب كيلمەكدە وە توركستانمزنڭ كيلەجەگی أوچون بوتون اميدينی شو ياش بوغونغا باغلاماقدادر.

اگر توركستاننڭ ايچەريسندە وە تيشنداغی كوزلەری آچيق وە اويانيق ياش نسل أوز آرا بيرلەشيب، بر يەكدەن قول وە بر ياقادان باش چيقارا آلماسا، توركستاننڭ كيلەجەگی بوكونگيسندەن دە قارانغی‌در. يالغز أوز ايچندەن برلەشكەن توركستان اسارتدەن قورتولا

آلاجاقدر. اگر تورکستان وه تورکستانلیلار أوز ایچنده‌ن وه أوز آرا بیرله‌شه آلماسالار، تاشقاریدان هیچ بر قوت ده بزگه یارده‌م ایتمه‌یه‌جه‌ك وه یورتمز ایشله‌ریله قیزیقمایاجاقدر.

«یاش تورکستان» ۱۰نچی یاشغا کیره‌ر چاغندا بوتون تورکستانلیلارغا بو مهم وظیفه‌سینی بر داها خاطرلاتیب، بوتون وطنداشلارنی یورت آلدینداغی مسئولیتنی ایسله‌شکه دعوت ایته‌در. قوروق سوز بیله‌ن هیچ کیم هیچ وقت مسئولیتده‌ن قورتولا آلماغان وه قورتولا آلمایاجاقدر. سوز أوته‌دی، کیته‌دی، اونوتولادی. یالغز ایش، حرکت مه‌نگو قالاجاقدر.

مهاجرتده یورگه‌ن هه‌ر تورکستانلینگ أوزینی کوچله‌مه‌سده‌ن، قیناماسدان ایشله‌ی آلاتورغان ایشی — برلیگیمزگه ضرابه بیره‌جه‌ك حرکتله‌رده‌ن ساقلانماق وه أوز زخمتمز بیله‌ن یاراتقان ملی قورولمارېمزغا حرمت ایتمه‌کدر.

تورکستانگ تیزره‌ك قورتولوشی وه خلقمزنگ بختلی کیله‌جه‌گی اوچون «یاش تورکستان» بوتون تورکستانلیلارنی شو حقیقتلارنی اونوتماسلیققا چاقرادر.

«یاش تورکستان»

*

زیانچیلیقمی یوقسا ره‌ژیم بوزوقلغیمی؟

ساویت مطبوعاتی هه‌ر طرفدا تورموش وه خوجالقنگ هه‌ر تارماغندا، او جمله‌ده‌ن قیشلاق خوجالغندا شدتلی بر بحران حکم سوره‌کده بولغانینی اعتراف ایتسه ده اونگ زیانچیلار ایشی بولغانلیغینی آلغا سوره‌در. ساویت روسیادا زیانچیلق آقیمی، ساویت دوشمانلیغی جریانی هه‌ر طرفنی قاپلاب کیتکه‌نلگی وه اونگ مقیاسی آچیق معلوم بولغان بو آندا طبیعی ساویت حکومتی ایشله‌ری وه اوجمله‌ده‌ن خوجالغنداغی بحرانگ بوکونکی شکلینی آلووندا بونداى کوچلو آقیمنگ تأثیرسز قالغانلیغینی ادعا ایتب ده بولمایدر. لکن بو اونگ بحرانگ

اساس عاملی بولغانلغندان باشقاراقدر. اساس عامل ساویتله‌رنگ تطبیق ایتدیکی ره‌ژیمنگ بوزوقلیغیدر. بز بو یازیدا مه‌نه شو جهتنی قیشلاق خوجالیغی تجربه‌سنده کوزده‌ن کیچیرمه‌کچی بولامز.

قیزیل انقلاب چیقب بولشه‌ویك حکومتی قورولغاچ أیلك حمله‌رنگ بریده اقتصادی تورموشدا جاری ترتیبله‌رنی ییقب، یرینه سوسیالیستیك بر خوجالق سیسته‌مه‌ی یاراتو اورونوشی ایدی. آز برزمان أیچنده اوز اوزنده‌ن ده ضعیف وه سارسیلمش صنایع خوجالیغینی تارومار ایتکه‌ن بو حمله قیشلاق خوجالیغینی بوزوب اونی حتی یرلی خلق تورموش احتیاجینی أداره ایتوگه یاراماسلق بر حالغا توشوردی. ۱۹۱۴نچی یلی ۱۱۰ میلیون ده‌ساتین چاماسندا ایکین یری بولغان بر دائره ایکینی ۱۹۲۲نچی یلی ۷۰—۷۵ میلیون درجه‌سینه توشوب قالغان ایدی. معین کولتور جنسله‌رنده‌گی تارالو وضعیتی یه ده آچیقراق کورسه‌ته‌رلك بر ماهیتده‌در. مثلا بوغدای ایکینی یوزده ۲۳ نسبتنده‌گنه تارالغان ایکه‌ن شکر پانجاری یوزده—۹۲، پاختا یوزده—۸۹ نسبتنده تارالغان ایدی. بزنگ تورکستاندا ۱۹۲۰ده ایکین یری عمومیتله آلغاندا یوزده ۵۰ ده‌ن توبه‌نگه توشوب کیتکه‌ن ایدی.

ایکننگ أونومی باقیمندان باقساق وضعیت یه ده فجیعره‌ك بر منظره عرض ایته‌ر ایدی. دان ایکینله‌ری أونومی بورونغوسینگ ۲/۳سی نسبتنه توشوب قالغانی کبی پاختا أونومی ۱/٤ درجه‌سینه توشوب قالغان ایدی. أولکه‌له‌ر آیریم آلنغاندا بزنگ تورکستاندا روسیاداغیسندان کوب یامان وضعیت یاراتیلغان ایدی.

قیشلاق خوجالیغینگ ایکنچی تارماغی — مالدارلقدا وضعیت یه‌ده آغیر کورونمه‌کده ایدی. روسیادا ۱۹۲۲نچی یلی ۱۹۱٦نچی یلغیسینگ، آت یوزده—٦۰، قارامال یوزده—٦۷، قوی—ایچکی یوزده—٤۹ی نسبتنده‌گنه قالغان ایدی.

بزنگ تورکستانغا کیلگه‌نده قازاغستان قسمندا ۱۹۲۰نچی یلی سوغوشدان اولگی دور مالینگ یوز ده ۵٤،٥ی قالغان ایدی. شو

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قازاغستانڭ ایمدیگی قاراغاندی ولایتی دائرەسی آیریم آلنغاندا بو یردە ١٩١٦نچی یلی ٤ میلیون ٤٠٠ میڭ باش مال بار ایکەن ١٩٢٢ نچی یلی برمیلیون ٣٠٠ میڭ گنه قالغان.

بو کونکی قیرغزستان دائرەسندە ١٩١٤ دە ٤ میلیون ٧٥٠ میڭ باش مال بار ایکەن ١٩٢٢دە بو سانڭ تورتدە برگە توشوب قالغانینی کورەمز. باشقا طرفلاردا دا ایش عینی استقامتدە بارادر.

بو صورتله استحصال قابلیتینی یوقاتقان خوجالق برنیچە یل ایچندە اولدەن قالغان احتیاطلارینی دا قوللانیب بیتردی. هەر طرفدا ضرورت، سفالت، آچلق حکم سوروگە باشلادی.

قیسقاغنا بر مدت ایچندە تجربەسینڭ قیسیرلیغینا شاهد بولغان ساویت حکومتی ١٩٢٢ نچی یلی سوکندایاق حربی قوممونیزم دورینی بیتریب «یەگی خوجالق سیاستی» دورەسینی باشلاماق مجبوریتندە قالدی. یەگی اقتصادی سیاست دورەسی دیمەك قسماً قوممونیزم، سوسیالیزم پرینسیپلەرندەن واز کیچب سربست اقتصاد مەتودلارندان بعضیلارینی تطبیق ایتە باشلاو دیمەك ایدی. بو صورتله بولشەویك—قوممونیست فرقەسینڭ سوسیالیست خوجالق قورو چەنگەلی اوزاقلاشماقله درحال خوجالقدا قایتادان کوتەریلو ایزلەری کورولە باشلادی. اقتصادی تورموش جانلاندی. کیچیك مقیاسدا ایچکی وە بالخاصە تیشقی سرمایەنڭ یاردەمی بیلەن ساویت صنایعی قورولا باشلادی. قیشلاق خوجالیغینا قایتادان جان کیردی. ایکین یرلەری کیگەیدی، اونوم مقداری آرتدی. مال سانی کوپەیدی. (نەپ)«یەگی خوجالق سیاستی» بیلەن کوتەریله باشلاغان ایکین ساحەسی روسیادا ١٩٢٧نچی یلی ١٠٥،٥ میلیون دەساتینغا چیقماقله ١٩١٣نچی یلغی درجەسی(١٠٩ میلیون)نه یاقلاشیب باردی.

تورکستانڭ بوکونکی قیرغزستان، اوزبیکستان، تاجیکستان، تورکمەنستان قسمندان عبارت ساویت حکومتی وە اونڭ تأثیرندە قالغان بعضی بر ذوات طرفندان «اورتا آسیا» دیب آتالیب، بعضی بر یاگلیش نظریەلەرگە دە میدان بیریب کیلەیاتقان قسمندا ١٩٢٥نچی یلی

ایکین یری سوغوشدان اولکی دور ایکینینڭ یوز دە ٦٠ ی چاماسندا ایدی.

١٩١٧نچی یلی ٤ میلیون ١٠٠ میڭ هەکتار یردە ایکینی بولغان قازاغستان دائرەسینڭ ایکینی١٩٢٧نچی یلی یوزدە—٧٥ چاماسندا ایدی.

مالدارلقدا یلدان یلغا کوتەریلدی، مال باشی آرتدی. ١٩٢٩نچی یلی ساویت روسیادا آت سانی—٣٤،٦ میلیونغا، قارا مال سانی—٦٧ میلیونغا، قوی سانی—١٤٦،٩ میلیونغا ایریشدی.

تورکستاندا ایسە اونڭ ساویت وە ساویتچیلەر تیلندە اورتا آسیا دیب آتالغان قسمندا ١٩٢٩نچی یلی ٢٥ میلیون ٥٦٠ میڭ باش مال بار ایدی. قازاغستان قسمندا ایسە تا ١٩٢٧نچی یلی ٣١ میلیون ٨٥٠ میڭ باش مال تثبیت ایتیلدی. دیمەك بو حسابله «نەپ» دورینڭ سوڭ یللاریندا بوتون تورکستاندا ٦٠ میلیون چاماسندا مال بولغانلیغینی سویلەی آلامز. بو ایسە تخمیناً سوغوشدان اولکی دورگە اوخشایدر.

فقط شونیدا بیلیب کیتشیمز کیرەك، کە حربی قوممونیزمنڭ بیتووی، سوسیالیستلەشترو اورونوشینڭ اوزاقلاشووی بیلەن باشلانغان بوکوتەریلیش ایستەر ایکین ساحەسندا، ایستەر دە مالدارلقدا کمیت اوسووی شکلینی کیچە آلماغان ایدی. اونڭ حقیقی، مؤثر براقتصادی عامل شکلینی آلماسی اوچون بر دە کیفیت مسئلەسی حالندا اولغونلاشووی کیرەك ایدی. «نەپ» دوری یولینڭ سوسیالیست خوجالیغی قورو أملندەن بوتونلەی واز کیچکەنلکمی، یوقسا، ساویت حکومتینڭ کیریب قالدیغی بوغوچی آغیرلقدان چیقو أوچون موقتی بر تدبیرمی ایکەنلکی حقندا آنیقلاب حکم بیروگە یارارلق هیچ بر ایز یوق ایدی. آرادا یالغز بر تاقم مخالفلەرنڭ بولشەویزمگە یات سرمایەدارلق یولندا بارایاتقان انکشافدان پرولەتار دیکتاتورلیغی أوچون تهلکە کورگەنلکلەری اشارەسی بار ایدی.

کوب اوزاماسدان بو معما دا ییشیلب قالدی، ساویت حکومتی سوسیالیزم خوجالیغی یولینا قایتا باشلادی. حدذاتندا اجتماعی زمینینی

ضعیف کوروب، قورقو ایچنده تیترەب کیلەیاتقان پرولەتار دیکتاتورلیغی حکومتی اوزینه بو اجتماعی تایانیقنی یاراتماق یولینی قیدیردی. ایکنچی طرفدان اوز آرا شدتلی بر رقابت ایچنده بولونغان آوروپا دولتلەرینگ گاه بری، گاه دیگری طرفدان بیریلگەن یانلارنی فوق‌العاده اوستالقله أستفاده ایتب بین‌الملل سیاست قایناشماسندا مؤثر بر عنصر حالنه کیریب آلغان ایمپەریالیست ساویت حکومتی أوزینگ بو وادیداغی تارتیشما‌سینی موفقیتله یوروته بیلو اوچون کیره کلی قوراللانو احتیاجینی‌دا تویماقدا ایدی. بو ایکی احتیاج اولا صنایعلەشو حملەسینی توغدوردی. سوگرا دا قیشلاق خوجالیغینی مەخانیکلەشترو، قولله کتیفلەشترو مجبوریتی کیلب چیقدی. چونکه قیشلاق خوجالیغی طبیعی یولنداغنا انکشاف ایتب بارغاندا ساویت حکومتی اوزینگ صنایعلەشو پلانینی‌دا ایستەدیگی سرعتدا تطبیق ایته آلماس ایدی. ستالین أوزی ۱۹۲۸نچی یلی ایپوندا سویلەگەن بر نطقندا بو جهتنی ایضاح ایتب ایدی. بو یلی روسیا قیشلاق خوجالغندا قولله کتیفلەشتریلگەن قسم یوز دە—۱،٦ نسبتنده ایدی. ۱۹۳۲نچی یلی بو نسبت یوز دە— ٦۲ گه چیقدی. غیر روس اولکەلەردە ایسه بو حرکت داها سرعتلی یوروتولدی. اوقرایناداد، بزنگ توركستاندا تا ۱۹۳۱نچی یلی یوزده ۷۰—۸۰ نسبتنده قولله کتیفلەشتریلگەن رایونلار بار ایدی. بو کون ده توركستاندا قیشلاق ایکین خوجالغندا قولله کتیفلەشترو نسبتی یوزده ۹۲ ایله ۹۷ آراسندادر. بو فرق تورلو منطقەلار آراسندا کورولگەنی کبی، تورلو ایکین جنسلەری آراسندا دا کورونەدر.

۱۹۳۲نچی یلی ساویت روسیادا قولخوزلار ایکینی — ٦٦،۷ میلیون هەکتار، ساوخوزلار أیکینی — ۱۱ میلیون هەکتار، آیریم خوجالقلار ایکینی — ۱۸ میلیون هەکتار کورسەتیلەدر.

مالدارلق قسمندا قولله کتیفلەشو مسئلەسی نسبتاً کیچ باشلاندی. مثلا ۱۹۳۰نچی یلی روسیاداغی ۳۰،۷ میلیون آتنگ ۲٦ میلیونی، ۵۲،۹ میلیون قارا مالنگ ٤۸،۵ میلیونی، ۱۱۳،۱ میلیون قوینگ

۱۰٤،۷ میلیونی آیریم خوجالقلار قولندا ایدی. مالنگ بویوك کتله حالندا قولله کتیفلەشتریلمەسی حملەسی حقیقی شکلنده ۱۹۳۱نچی یلی غنا باشلادی؛ داها اول باشلانغان ایکین خوجالیغنداغی قولله کتیلفەشترونگ ضربەسی بیلەن بو مالدارلقنی قولله کتیفلەشترمه کله باشلانغان مال قیرغینی بر گەلەشیب ۱۹۳۲/۳۳ آجلق قیرغینینی توغدوردی. بو قیرغیندا نه قادار مال قیریلغانینی بز برآز توبەنده کورەجه کمز. شو نقطەدا ساویت حکومتینگ بو غیر انسانی اویونی یوزندەن قیریلغان معصوم دهقان اهالینی ده ایسلەمەی کیتب بولمایدر. ساویت روسیاداغی دهقان عائله خوجالقلاری سانی حرکاتینی تعقیب ایتوچی بیلەرمەنلەر ۱۹۳۵/۳٦غا چاقلی ۵ میلیون ۲۵۰ مینگ دهقان عائلەسی خوجالیغینگ یوقالیب کیتکەنینی، هەر دهقان عائله اوچون اورتا حسابله ٤،۲ جان حساب ایتیلگەنده ۲۲ میلیون کشی یوقالیب کیتکەنینی یازادرلار. بو قیرغین غیر روس أولکەلەردە داها شدتلی بولدی. چونکه او یرلەردە ساویت حکومتینگ هەر تطبیقاتی کبی بونیسی‌دا داها شدتلی، داها سرعتلی برشکلده تطبیق ایتیلدی. بو قیرغین دورەسینی متعاقب اوقراینا وه آق روسلار (روتەنلەر) مملکتینی دولاشقان بر آمریقا ژورنالیستی دهقان أهالیسینگ یوزده ٤۰ی قیریلب کیتکەن رایونلار بارلیغینی یازادر. بزنگ توركستان حصەسی‌دا بوندان توبەن بولمادی. بو قیرغین دورەسینی یاقیندان تعقیب ایته بیلگەن آلمانیانگ بورونغو موسقوا سفارتی زراعت بیلەرمەنی پروفەسور آوهاگەن روسیادان قایتقاچ شو سطرلارنی یازوچیغا قاراتقان خصوصی بر مکتوبنده بو قیرغیننگ اینگ آغیر یوکی وه سەرت یومورغی توركستان مالدارلاری اوموزینا توشکەنلگینی یازغان ایدی. او بو فکرینی سوگرادان تورلو یازیلارندا دا تکرارلاب کیچدی.

ساویت ستاتیستیقلاری هیچ بولماغاندا ایکین خوجالیغی تارماغینگ قولله کتیفلەشترمه یوزندەن قایتادان تارالمادیغینی بالعکس کیتگەیدیگینی کورسەتیشکه اورونادر. فقط تورلو تدبیرلەر سایەسنده سانچا ساقلانیب حتی کیگەیه بیلگەنلگی ادعا ایتیلگەن بو ساحەنگ اقتصادی

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مفهومده أوسو حتی ساقلانو بولماغانلیغینیدا عینی ساویت مطبوعاتی
وه نشریاتینگ دیگر جنس وه ستونلارندا اوچراتامز. اویه کتیف وضعیت
ده بونگ ممکن بولماغانلیغینی آچیق کورسه‌تب تورادر.

هه‌ر نه‌رسه‌دە‌ن اول قولله‌کتیفله‌شترو عملیه‌سی اثناسندا قیشلاق
وه دهقان خوجالیغی عادتا تالاندی. او بوتون وسائطندان آیریلدی.
اونگ ایش حیوانی تارتب آلنمش، قیریلمش، دیگر خوجالق لوازماتی
محو ایتیلمش، اویی، یوواسی یاندیریلمش بر حالده ایدی. بونگ
اوستینه اونگ احوال روحیه‌سنده‌ن توقفان عامل کیله‌ر ایدی. دنیانگ
هه‌ر طرفدا دهقان اهالی ایشله‌دیگی ایشینگ نتیجه‌سینه ایگه بولغان-
لیغی، اوگا منفعتی بیله‌ن باغلیلغی مسئله‌سیله تمایز ایته‌در. او ایمدی
توسه‌تده‌ن بو وضعیتنده‌ن آیریلب ایشله‌دیگی ایشنگ نتیجه‌سیله علاقه-
سز، اوندان مسئولیتسز کونده‌لك ئه‌کمه‌گی أوچون ایشله‌گه‌ن قیشلاق
پرولەتاری حالنه توشورولگه‌ن ایدی. دیمه‌ك اونگ خوجالقنگ یورو-
مه‌سیله علاقه‌سی دا بونگله متناسب اولاجاقدی. دهقان دا نیمه قیلب
ایشنی جانی اوچون یگل کیچیریب ایش حقینی آلیش یولنه کیردی.

بو صورتله ایکین خوجالیغی بو سفر کوپره‌ك کیفیت وه نتیجه
باقیمندان توشدی. بو سفر برده یاراتیلغان اوچ جنس خوجالق تیپی
یعنی دولت اداره‌سنده‌کی قولله‌کتیف خوجالق—ساوخوز، دهقانلار-
نگ برله‌شمه‌سیله یارانغان قولله‌کتیف خوجالق—قولخوز وه قولله‌ک-
تیفله‌شتریلمه‌ی قالدیریلغان آیریم دهقان خوجالیغی آراسندا رقابت
باشلادی. بونلاردان بری توغرودان توغرو دولت اداره‌سنده، ایکنچیسی
دولت حمایه‌سنده ایدی. آیریم خوجالق ایسه اولکی ایکی تیپده بولما-
غان آغیر یوکله‌ر آستندا، موجودیتینی قالدیریلغان آزماز أمکانلار
ایله اداره ایتو مجبوریتنده ایدی. بوکون بز مه‌نه شو اوچ تیپ خوجالق
آراسنداغی تارتیشمانگ ۱۰ نچی یلندا تورامز.

کوب اوزامای ساویت مطبوعاتینگ ماقتانولارنداغی جدیت ده
میدانغا چیقدی. بوش یرگه قیریب محو ایتیلگه‌ن ایش حیوانلارینگ

لزومی حس ایتیله باشلادی. جانلی حیوانی یاراتونگ أولدرو قادار
قولای بولماغانلیغینی کورگه‌ن ساویت حکومتی بوشلقنی، ذاتاً اولده‌ن
توشوندیگی ماکینه‌له‌شترونی تیزله‌تو یولیله تأمین ایتمه‌کچی بولدی. اون
میگله‌ر، یوزمیگله‌رله تراقتور وه ماکینه‌له‌ر کیتریلدی، یاسالدی. هه‌ر
طرفدا تراقتور استاسیونلاری، تراقتور پارقلاری قورولدی. ایمدی
تراقتورلار بار، لکن کوب یرله‌رده تراقتورچی تاپیلمایدر. ماکینه بار،
فقط کیره‌گنده اونگ تعمیرینی ایشله‌ب ایشکه سالیب یوباروچی اوستا
وه اوستاخانه تاپیلمایدر. بو جهتله‌ر بالخاصه بزنگ تورکستاندا أورنه‌ك
دیه‌رلك بر حالده‌در. تراقتورلاری قاتارلاشب زنگ باسب یاتقان
پارقلار تولوب یاتادر. بو بوکونکی یعنی ماکینه‌له‌شترونگ ۱۰
نچی یلنداغی حالدر. دیمه‌ك قیریلب کیتکه‌ن ایش حیوانی یری بوکون
ده تولدورولا آلماغان. قیشلاق—دهقان خوجالغندا، بالخاصه پاختاکبی
ته‌خنیکی أوسوملکله‌رده أونوم مسئله‌سی ساویت حکومتینی بوکونگه‌چه
مشغول ایتب کیله‌در. بو جهت بالخاصه یوقاریدا آتالغان اوچ جنس خو-
جالق تیپله‌ری آراسنداغی تارتیشمادان کورونه‌در. بورونغو اورتا آسیا
بیوروسی باشلوغی باومان پاختانگ أونومی مسئله‌سنده‌ن بحث ایتکه‌ن
بر نطقندا بو جهتده‌ن ساوخوزلارنگ أیگ فجیع بر وضعیتده بولغان-
لیغینی، قولخوزلارنگ اونی تعقیب ایتدیگینی سویله‌گه‌ن ایدی. باشقا
أوسوملکله‌ر حتی دان ایکینله‌رنده ده أونوم مسئله‌سی هیچ بولماغاندا
احتیاجنی قاپاتارلق درجه‌ده ایمه‌س ایدی. بو جهتنی ایکین یرینی
کیگه‌یتو یولیله تولدورماق ایسته‌گه‌ن ساویت حکومتی ایشنگ دائمی
صورتده بو شکلده یوروتولوشی ممکن بولماغانلیغینیدا آگلادی، قایتا-
دان قولخوزچی دهقانتی أوز منفعتی باقیمندان ایکینه باغلاش یولینی
قیدیردی وه اوگا بو حقنی آیردی. بو صورتله یارانغان وضعیتده‌ن
استفاده ایتکه‌ن دهقان بو قادارینگ أوزینی تطمین ایتمه‌دیگینی ده
کورسه‌تدی. بو پلانداغی نورمدان آرتیق أستحصالدان قولخوزچینی
استفاده ایتدیرو أستقامتنده‌کی تدبیرله‌رله یاراتیلغان أمکانلارنی قولخوزچی

هەم كوندەلك وضعیتی، هەم دە أوز حقی اطرافنداغی كورەشی اوچون استفادە ایتدی وە حالا ایتب كیلەدر. بو قاداریلە آغیرلقنی بر طرف ایتەبیلمەدیگینی كورگەن ساویت حكومتی قولخوز نظامنامەسینی حاضرلادی. بو نظامنامە بویونچا ساویت حكومتی لغو ایتدیكی ملكیت حقینی قسماً قایتادان تانیغان بولدی. چونكە او هەر قولخوز جماعتینە تخصیص ایتیلگەن ییرنی اوگا ابدی ملك اولاراق بیرەدر. بونگ أوستنە هەر قولخوزچیغا عمومی ایكین یانندا بوتونلەی أوز شخصی استفادەسی اوچون ایكەتورغان برپارچا ییرآیریب بیرەدر وە بو پارچانگ قولخوز اعضاسی بولوب توردوقچا اونگ شخصی ملكی سانالاجاغی قبول ایتیلەدر. بونلارنگ بوتونیسینی ساویت حكومتی ایچندە بولوندیغی آغیر بحراندان قورتولو چارەسی اولاراق كورمش وە قبول ایتمشدی. فقط قولخوزچی دهقان بو قادارینگ دا اوزینی تطمین ایتمەدیگینی فعلاً كورسەتدی. بونگ أوستنە عینی قوللەكتیف خوجالق ایچندە شخصی وە قوللەكتیف منفعت چارپیشماسی توغوب قالدی. بونگلە وضعیت بر آز دا مركبلەشدی. قولخوزچی قوللەكتیف ملك ایكینی أیشینی داها آز علاقە ایلە كورمەگە، أیگ كوب وقت وە همتلەرینی شو أوزینگ كیچیك‌گنە چارواغینا صرف ایتمەگە باشلادی. بونگلە بو ایكی قسم ایكیننگ أونوم فرقیدا هەر طرفدا كوروندی. بالخاصە كوبچیلگی كوندەلك احتیاج أوسوملكلەرینە تخصیص ایتیلگەن قولخوزچی چارواغی ایكینی هەر نەرسەدەن اول قولخوزچی عائلەسی، حتی محلی محیط تورموش شرائطینی یگللەتە باشلادی. بو جهتنی كوروب قولخوزچیغا نظامنامەدەگیسندەن كوب آرتیق ییر پارچاسی آیریب بیروچی رایونلار بولدی.

قوللەكتیف ایكین ساحەلارندا، بالخاصە پاختا كبی أوسوملكلەردە، قولخوزچی دهقان كورەشینی دوام ایتدیردی. بو ییلغی ایكین وە ییغین دورەسینگ پاختا ایكینی وە تیریمی أوستندەگی ساویت حكومتیلە قولخوزچی دهقان آراسندا بولایاتقان تارتیشمانگ منظرەسینی

كوزدەن كیچیرسەگز، وضعیت بوتون آیدینلیغی بیلەن اورتاغا چیقادر. ساویت مطبوعاتی قولخوزچیلارنگ پاختا ایكینینی، چاپوق، سوغاریش ایشلەرینی قصداً ضررلی بر شكلدە ایشلەب یوردیكلەرینی، حتی سوڭ تیرم وقتندا پاختانی ییتیشمەی تیرو، پاختانی قصداً نەملەب قویو كبی اورونوشلاردان شكایت ایتیلمەكدەدر.

ییللاردان بیری پلان طلبندەن آرتیق محصول بیریب رەقوردچی بولوب، مكافات آلب كیلگەن قولخوزچیلاردان سوڭ زمانلاردا ساویت حكومتینی آلداب كیلگەنلك بیلەن عیبلەنب محاكمە ایتیلمەكدە بولغانلار كوب‌گنە كورونمەكدەدر. بونلار شرطنامەلەرندە كورسەتكەندەن كوب آرتیق ییرگە پاختا ایكیب، محصولنی ایسە شرطنامەدە كورسەتیلگەن ییرگە كورە حسابلاب، هەكتار أونومینی آرتیق چیقارماقلە رەقوردچیلق نشانی هەم دە آرتیق محصوللاری اوچون مكافات بهاسی آلیب یورگەنلەر.

قایسی جهتدەن باقساگز دا كورونوب تورغان قوللەكتیف سیستەم أفلاسینی ساوخوز وە قولخوز خوجالقلاری ایكینی، قولخوزلارداغی قوللەكتیف وە شخصی ایكینلەر أونومی، نهایت قوللەكتیف خوجالق وە آیریم خوجالق ایكینی أونوملەری آراسنداغی مقایسەدەن آچیق كورو ممكن. أیگ فنا وضعیتدەگیسی توغرودان توغرو ساویت حكومتینگ أوز قولوندا بولغان تولا قوللەكتیف خوجالق تیپی ساوخوزدر. حتی ساویت حكومتی أوزی دە پلاندا دا ساوخوزلار اوچون آیریچا — داها توبەن بر نورم بیلگیلەیدر. اوندان سوڭ قولخوزلارنگ قوللەكتیف ایكینی كیلەدر. أیگ یاخشی وضعیتدەگیسی، بو قادار چیكلەنگەن، باشقا تیپ خوجالقلارنگ كوردیكی حمایە امتیازلاردان محروم وە آیریچا تورلو یوكلەر آستینا كیریتیلگەن آیریم خوجالقدر. «یاش توركستان»نگ ۱۰۳نچی سانندا بحث ایتیلگەن آیریم خوجالقلار آتینا سالنغان سالق دا مەنە شو وضعیتدەن كیلب چیققان بر نەرسەدر.

طاهر.

***

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

قادرو کورەشی

ساویت حکومتی قورولغان کوندەن بیری تورکستاندا اوزولمای یورۆتولوب کیلەیاتقان کورەشلەرنگ بری دە قادرو مسئلەسی اطرافندا در. ساویت مطبوعاتینی وە ساویتلەر مملکتندەگی حادثاتنی منتظم تعقیب ایتسەك بو کورەشنگ حالادە دوام ایتمەکدە بولغانینی کورەمز.

بوکون بیلە ساویت مطبوعاتندا اوچراتدیغگز یازیلارغا دقت ایتسەگز، أیکی ضد منفعتنگ شدتلی چارپیشماسینی آچیق کورەسز. بو چارپیشماقدا بولغان منفعتلارنگ بری ساویت حکومتی طرفدان تمثیل ایتیلگەن روس ایمپەریالیزمی منفعتی بولسا، أیکنچیسی تورکستان خلقینك حیاتی احتیاجیدر..

بوکون ساویت حکومتی قیدیرغان قادرونی «ساوەتسکایا قیرغیزیا» غازیتاسی (۲۱/۸/۳۸) «قوممونیزم—بولشەویزمگە چیندەن بیریلگەن، فرقە مرکزی طرفدان اوموزینا آرتیلغان وظیفەنی بولشەویکلەرچە بەجەرو، لەنین—ستالین فرقەسی آناخطینی ایشکە آشیروداغی صمیمیتینی عملدە کورسەتکەن کشیلەر» دیب توصیف ایتەدر.

بوکونکی قوممونیزم—بولشەویزمگە صداقت، فرقە مرکزی بویروغی وە فرقە آناخطی دیگەن نەرسەلەرنگ نیمە أفادە ایتکەنینی بز جودە یاخشی بیلەمز.

تورکستان خلقی وە اونگ منورلەری ایسە أوز مقدراتینی أوز منفعت وە احتیاجینی توشونوب، ایچکی دردینی سیزیب آگلاوچی یعنی قانی، روحی، توشونچەسی بیلەن اوزندەن بولغان کشیلەر قولوندا کورمەکچی بولادر.

ساویت مطبوعاتینی منتظم وە دقتلە تعقیب ایتسەگز، مەنە شو ایکی کورەشنگ تارتیشیب کیلەیاتقانینا شاهد بولاسز. بو کورەشدە بر طرف تولداغی قورالی کوچیلە اسارتنە توشوروب آلدیغی رقیبینی ایزمەکچی، بو صورتلە أوز کوروشینی ایشکە آشیرماقچی بولسا، ایکنچی طرف

حقلی دعواسینا بەسلەدیگی سارسیلماس ایمانلە قوربان بیرە-بیرە ییگیب چیقماقچی بولادر.

تورلو عیبلەرلە قیزیل روس ایمپەریالیزم تەررورینا قوربان بولوب کیتمەکدە بولغانلار مەنە شو کورەشنگ قوربانلاریدر.. سوڭ قیرغین اثناسندا بوتون آیدیناغیلە میدانغا چیققان بر نەرسە بولسا، او دا ۲۰ ییلدان بیری ساویت روسیا ایمپەریالیزمینە آلدانیب یورگەن بو کشیلەرنگ دە نهایت بوندای ملی هدفنگ یالغز ملی استقلال ایلەگنە ایشکە آشابیلووینە قناعت کیتریب، او یولدا باشلارینی تیکوگە قادار کیتکەنلەریدر.

بو حقیقتنی کورەبیلو اوچون ۲۰ ییللق ساویت تورموشی تأریخینی دولاشماق کیرەك دە ایمەس. یالغز سوڭ تەرروورغا دقت ایتو أوزی کفایت ایتەدر. أولدورولوب، سورولوب، محو ایتیلگەنلەرنگ دیەرلك بوتونیسی تورکستانلیلار ایدی. اونلارنگ اورنینا کیتریلگەنلەرگە دقت ایتسەگز، بوتون مهم اورونلارنگ قیزیل ایمپەریالیزمنگ أوز اوروسلاری وە یادە یهودی، ئەرمەنی وە باشقالارکبی تورکستاندا روس ایمپەریالیزمینە صداقتلە خدمت ایتەجەگندە شبهە بولماغان عنصرلار طرفدان اشغال ایتیلگەنینی کورەسز. تورکستانلیلاردان قیمتی ایکنچی درجەدەگی وە یا رەقلام اوچون کیرەکلی اورونلارغا کیتریلگەنلەر دە یا بوتونلەی جهل مرکب وە یادە ملی خیانتیلە تمایز ایتب ساویت حکومتی نزدندە اعتبار قازانمشلاردر.

ساویت حکومتی بوکونکی حکمرانلق اوچون ذرە قادار قورقوسی بولماغان ساحەلاردا دا تورکستانلیلارنی آرقاغا تورتوب کیلەدر. اونگ بوتون اورونوشلارینا دقت ایتسەگز، هەر جهتدەن تورکستانلیلارنی روس قولنە باقم بر حالغا توشوروب قویماقچی بولغانینی کورەسز. سز تورکستاندا فابریقا وە کانلارداغی ایشچی مسئلەسینگ ساویت حکومتی طرفدان یوروتولوشی وە تورکستانلی ایشچی طرفدان طلب ایتیلدیکی شکلی اطرافندا بر اویلاب کوریگ. تورکستانلی ایشچی بیلەرمەن بولوب فابریق وە کاندا مهم بر عنصر حالنە کوتەریلمەکچی بولادر.

ساويت حكومتی ایسه بوتون کوچینی ممکنسه اونی فابریقدان اوزاقلاشترو ، بو ممکن بولماغان تقدیرده اونی دائمی قارا ایشچی قیلیب قالدیروغا صرف ایتەدر. تورکستانلی ایشچی ایستەدیگی سویەگه کوتەریلەبیلو اوچون کیرەکلی هنر، بیلگینی آلیب کیرەکلی اوصافله مجهز بولوغا ایمتیلادر. ساویت حکومتی ایسه اوگا بو امکانتی بیرمەسلك اوچون بوتون هنرینی صرف ایتەدر. صنایع دائرەلەرندەکی ایچشی مکتبلەری ، اوستاخانەلەر وه تورلو تەخنیکوملەردەگی تارتیشمالارغا دقت ایتیگز.

تیمر یول ، پوستا-تیلغراف مؤسساتینا باقیگز؛ اوندا دا عینی حالنی کورەسز. تورکستانلی ماکینیست ، اوستا باشی ، تیلغراف ، رادیو مەخانیکەری کبی وظیفەلەرگه ایمتیلادر. ساویت حکومتی ایسه اونی اوقوموتیف کومورچیلگی ، استاسیون بیلەت کیسوچیلگی ، خط تاشوچیلق ، آت یاقوچیلق ، اوی سوپوروچیلك کبی وظیفەلەردەن آشیرماسلققا اورونادر. تیمریول اوستاخانەلەری ، تەخنیکوملەری ، پوستا-تیلغراف مکتبلەرندە بولایاتقان حادثەلەر مەنه شو کورەشنگ کورونوشلەریدر.

ساویت حکومتینگ کوب منت قیلیب ماقتاندیغی مکتب—معارف ساحەسینی آلگ. بوندا دا ایکی نظریەنگ قارا-قارشی چارپیشماقدا بولغانلیغینی کورەسز. ساویت حکومتی مکتبنی بر روسلاشترما اوچاغینا آیلانترو اوچون چارلار زمانداغیسندان کوب آرتیق غیرت وه همتله اورونماقدادر. تورکستانلی ایسه مکتبنی أوز ملی معنویاتی وه معاصر انکشافی قایناغی حالندا کورمەکچی بولادر. یوز میلیونلارله آقچا صرف ایتدیگندەن بحث ایتکەن ساویت حکومتی تورموشینگ ۲۰نچی یلندا دا هیچ بر طرفدا نورمال تحصیل کورگەن معلم قادروسی تولا بولغان ابتدائی مکتب ده یاراتا آلمامشدر. کوب یرلەردە قیشلاق مکتبی حالا دا ایکی صنفلیدر. معلملەر قادروسینگ سوك درجه توبەن سویەسینی ده سوك وقتلارغاچا دوام ایتب کیلەیاتقان درجه بیرو یوقلاولاری کورسەتیب کیلەدر. وضعیت بوندان عبارت ایکەن ، ساویت مطبوعاتی بیتلەرینی تولدورغان ، ساویت حکومتلەرینی هیجانغا کیتریب ، اونی آشغیچ تدبیر-

لەرگه سوق ایتمەکدە بولغان برگنه نەرسه یرلی تورك مکتبلەرندە روس تیلی مسئلەسی بولوب تورادر. روس تیلی درسینی کوچەیتو أوچون کیرەکلی چارەلەر کورولمەکدە ، معلملەر حاضرلانماقدادر. بوکونکی کیگ شکلندە سوك یللارداغنا اورتاغا قویولغان روس تیلی درسی حقندا کورولمەکدە بولغان تدبیرلەردەن برقسمی گنەسی ۲۰ یلدان بیری جدی مفهومدە ملی مکتبکه معلم حاضرلاو یولندا دا تطبیق ایتیلگەن بولسایدی ، ملی مکتبلەردەگی معلم قادروسی بوکونکی فجاعت ایچندە بولونماس ایدی. بوکون تورکستاننگ هەر طرفندا روس تیلی معلملەری حاضرلاو اوچون قیسقا ، اوزون مدتلی قورسلار وه معلم مکتبلەرندە مخصوص شعبەلەر توزولمەکدەدر. ملی مکتبنگ اساس عنصریسایلووی لازمکیلگەن ملی معلم ایسه ساویت حکومتینی قیزیقترمایدر دا. مثلا ، قیرغزستانداغی پەداغوژی اینستیتوتی ٦ یللق تورموشندا چیقاردیغی ۲۳٥ معلمنگ ٥۸ گنەسی یرلی قیرغزدر.

بو «ملی» جمهوریتلەردە اجتماعی تورموشنگ ساغلقنی ساقلاوکبی تارماقلارندا قادرو مسئلەسی ملی باقیمدانغنا ایمەس ، عمومیتله آلنغاندا دا آغیر بر وضعیت ایچندەدر. غالبا بو جهتنگ هەر قاندای بر شکلدە توزەلووی ساویت حکومتینی علاقەدار دا ایتمەیدر. برنیچه یل بوندان اول قازاغستانداغی برنیچه یوز چاماسی هکیمنگ برنیچەسی گنه قیشلاق ، آوول خلقی ایچندە ایشلەمەکدە بولغانینی او زمانغی ساغلقنی ساقلاش ایشلەری قومیساری سویلەگەن ایدی. شو یل اوقتوبر آیندا قازاغستان حکومتی طرفندان چیقاریلغان بر قراردان بوکون — ساویت رەژیمینگ ۲۱نچی یلندا دا آوول وه قیشلاق وضعیتی بر آدیم ده سیلجیمەگەنلگی کورونمەکدەدر.

صحیه قومیسارلیغی فعالیتینی قانیقارلق تاپماغان قومیسارلار شوراسی برنچی اوقتوبرگەچه تشکیل ایتیلگەن بولووی قطعی صورتده قرارلاشتریلغان ٦۳ ناحیه هکیملگی دائرەسندەن اوقتوبر اورتاسیغاچا ۹غناسی وه ٦٤٥ فەلدشەر - ئەبه یاردەم اورونلارندان ۲۱۸ی قورولا بیلگەنلگینی ،

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

قازاغستانغا یه‌گی کیلگه‌ن ٦٢ هکیمده‌ن ١٦سینگ قیشلاق وه آوول خلقی ایچنده ایشکه کیتکه‌نینی تثبیت ایته‌در. حتی قازاغستانگ أوزنده یتیشکه‌ن اورتا تحصیللی طبی یارده‌مچیله‌رنگ ده یارمیسندان آزی قیشلاق، آوول خلقی ایچینه ایشکه کیتمشدر. بو سانلارنگ اهمیتینی حقیله تقدیر ایته‌بیلمه‌ك اوچون قازاغستاندا اهالینگ یوزده ٨٠ نندان آرتیغی قیشلاق وه آوول خلقی ایکه‌نینی بیلیشمز کیره‌ك. تورکستان تورك خلقی احتیاجینگ طلب ایتدیکی أوز دردینی سیزیب—آگلاب حرکت ایتوچی أوز قادروسی مسئله‌سی بو ساحه‌دا ساویت مطبوعاتندا موضوع بحث ده ایتیلمه‌یدر.

بو ایکی کوروش چارپیشماسینی آچیق کورو اوچون تورکستانلی یاشلارنگ مکتبله‌رگه اورناشو ایمتیلیشلارینی، وه ساویت حکومتینگ اورناشترو تدبیرله‌رینی دقتله‌تعقیب ایتو کیره‌ك. ساویت حکومتی‌تورکستانلی یاشلارنی مثبت بیلیم وه هنر مکتبله‌رنده‌ن اوزاق توتوب، اولارنی گروه‌گروه تورلو اسمله‌رله قورولغان قومونیزم—بولشه‌ویزم پروپاغاندا مکتبله‌رینه تولدورماقچی، بو صورتله اونی دائما أوز قولنا باقم «صداقتلی» تیلماچلار قیلیب یتیشترمه‌کچی بولسا، تورکستانلی یاشدا او زهر اوچاغندان قاچیب مثبت بیلگی وه هنر مکتبله‌رنده یر قیدیرادر. چونکه او بو صورتده‌گنه تورموش اوچون قیمتلی، خلقی اوچون کیره‌کلی وه فائده‌لی عنصر بولابیله‌جه‌گینه قطعی قناعت کیترمشدر. شو نطقه‌دا ساویت پروپاغاندا مکتبله‌رینه زور ایله تولدورولماقدا بولغان تورکستانلی یاشلارنگ ساویت روسیانگ تیله‌گی علیهینه ملتی اوچون مثبت، فداکار عنصرلار دا بیرمه‌کده بولغانلیغینی ایسله‌مه‌ی کیچب بولمایدر. آرقاسی کیسیلمه‌ی ملتچیلك، استقلالچیلق بیله‌ن عیبله‌نیب ساویت روس ته‌رروریغا قوربان کیته‌یاتقانلارنگ کوبچیلگی مه‌نه شو صنفدر. طبیعی بو جهتنی او زهرلی ساویت پروپاغاندا مکتبنه ایمه‌س، تمیز تورك قانی، یوکسه‌ك تورك روحنداغی مقاومت کوچینه مدیوندر. او بوتون کوچسز وه یارده‌مسزلگینه رغماً مه‌نه شو عرقینگ قان وه روحنداغی توکه‌نمه‌س کوچ

قایناغی سایه‌سنده بوکونکی قیزیل روس فلاکتنده‌ن ده قورتولوب تأریخینگ یه‌گی بر پارلاق صحیفه‌سینی آچا بیله‌جه‌گی ایمانیله کوره‌شمه‌کده‌در.

بالتاباي.

*

مقصدلاری املامی یوقسا امحامی؟

تورکستاندا عرب الفباسینگ اورتادان قالدیریلیب، اونگ اورنیغا لاتین حروفاتینگ قوللانا باشلاغانینا اون یلدان آشدی. بو قیسقا مدت ایچیده تورکستاندا کوب دفعه‌لار املا أوزگه‌رتیلدی. سوگنچی املا أوزگه‌رتیلیشی تورکستانگ قازاغستان قسمندا یاسالغان وه بو أوزگه‌ریش حقندا محررله‌ریمزده‌ن ایسه‌ن تورسون مجموعه‌میزنگ شو ییلغی مارت (١٠٠نچی) ساننده معلومات بیریب أوتکه‌ن ایدی. ایمدی ده تورکستاننگ أوزبیکستان دیب آتالغان بولومنده املا أوزگه‌رتیلیشی یاساو توغروسیدا سوزله‌ر بولایاتیر.

توختاسین جلالی نام بریسی، «املامیز حقیدا بعضی ملاحظه‌لار» باشلیقلی مقاله‌سنده، ایمدیگه‌چه تولا سوادلی کشیله‌ر چیقماغانلغینگ اصل سببینی بوکونکی املانگ قیینلیغندا ایکه‌نلگینی کوروب وه بوتون مسئولیتنی «١٩٣٤نچی ییلغی تیل-املا قورولتایی اولکه‌نله‌ری» بوینیغا آتیب توبه‌نده‌گیچه یازماقدادر:

«...آتاجان هاشم وه قیوم رمضانی‌لار أوزله‌رینگ مقاله وه نطقلاریدا «ə» حرفینی تمام کیره‌کسز دیب تاپقان ایدیله‌ر. براق (١٩٣٤نچی ییلغی) قورولتایداغی کوپچیلك «ə»حرفینی ساقلاب قالدیریش طرفداری بولوب چیقدی. قورولتای«ə»حرفینگ وظیفه‌سینی اورونسز چیگه‌ره‌له‌ب، املادا ینه قیینچیلق توغولوشیغا سبب بولدی.«ə» حرفینگ وظیفه‌سی چیگه‌ره‌له‌نیشی بیله‌ن آینیقسا تعلیم ایشیده که‌تته قیینچیلیقلار توغولدی، چونکه بر سوزده «ə» حرفینی یازیش أوچون، بالالار او سوزنگ معناسینی بوزولادیمی - یوقمو ایکه‌نینی آنیقلاشلاری لازم بولادی. حالبوکه‌برنچی

باسقیچ مکتبنگ اوقوچیسی اوچون بو جوده آغیر طلب. یالغز بو ایمەس،
بالالار الفبامزده «ə» حرفی بارلغینی بیلیب، «a» نی «ə» اورنیدا ایشلە-
تیلسه هەم، «a» دیب یوغان تاوش بیلەن اوقوی باشلادیلار. بالالارغنا
ایمەس، توپپه-توزوك سوادلی کشیلەر هەم «ə» اورنیدا ایشلەتیلگەن «a»
نی یوغان تاوش بیلەن جوزوب اوقویدیلار. نتیجەده ادبی تیلنگ
تلفظی برباد ایتلەدی، خصوصاً شعر، حکایەلەر اوقولغاندا بو قوپاللیق
بەرەلەسیزیلیب تورادی.

مادام که بزنگ تیلیمزده «ə» تاوشی وه الفبامزده «ə» حرفی بار
ایکەن، اونگ وظیفەسینی صنعی روشده چیگەرەلەب قویوش قطعیاً
خطا. شونگ أوچون قایسی سوزده «ə» تاوشی ایشیتیلسه، اوشا سوزنی
«ə» بیلەن یازیش کیرەك. شونی هەم آیتیش کیرەك که، حاضرغی «ə»
حرفینگ شکلینی، البته، أوزگەرتیش ضرور. چونکه بو شکل اسکی
لاتین الفباسیدا بولماغانیدەك، باشقا مدنی خلقلارنگ هیچ برینگ
الفبالاریدا یوق. هەممه مدنی خلقلاردا، جملەدەن روسلاردا هەم «ə»
تاوشی «a» بیلەن افاده قیلینادی» دیدر («قیزیل أوزبیکستان» ۳۸ .٤ .۸).

«ə» اورنیغا «a» نی قوللانو طرفداری بولغان توختاسین جلالی
تورکستان ملتچی تیلچیلەرینگ «تیمیرسنهارمونیزم قانونی» دیب آتا-
ییقلاری، حقیقتغا، یعنی یوغان سوزلەرنگ قوشومچالاری البته یوغان
وه اینجه سوزلەرنگ قوشومچالاری البته اینجه بولو کیرەك دیگەن
اساس قاعدەگه قارشی چیقیب، تورك تیلندەگی بو خصوصیتنی انکار
ایتوگه اورونوب، مثلا: «قیلدیق»، «چیقدیق»، «قولغا»، «قوقانغا»
(خوقندغا)، «سمرقندغا» سوزلەرینی «قیلدیك»، «چیقدیك»، «قولگه»،
«قوقانگه» (خوقندگه)، «سمرقندگه» دیب یازیلیش کیره‌کلگینی آلغا
سوروب، یوغان قوشومچالارنگ آرتیقچا بر نەرسه بولغانینی وه املادا
آنجاق اینجه قوشومچالارنیغنا قوللانیشنی تکلیف ایتەدر. توختاسین جلالی
اینجه سوزلەرگه قوشولاتورغان «رەك» قوشومچاسینی هەم «جانلی
تیلگه قارشی» ایکەنلگینی ایلەری سوروب، «کیگرەك»، «کەتتەرەك»،

«کیچیکرەك» سوزلەرینگ «کیگراق»، «کەتتەراق»، وه «کیچیکراق»
دیب یازیلیشینی طلب ایتمەکده وه بوکونکی املانگ تورك تیلینگ
بوتون خصوصیتینی تولا روشده ساقلاب کیله یاتقان قیشلاق وه دالا
اهالیسی تیلی اساسیغا ایمەس، تورلو سائقەلار ایله سنهارمونیزم قانو-
نیدان چیقیب بوزولغان بعضی بر شهر شیوەسیگه کوره قورولوشی
طرفداری بولوب کورونمەکدەدر.

«قیزیل أوزبیکستان»نگ ۳۸ .۷ .۳۰ تأریخلی سانندا، ۳-٤نچی
بیتلەرنده، موسقوا گەزودەزیه (ییرأولچەو بیلیمی) اینستیتوتنده اوقوچی تور-
سون‌اوغلی منور نام بر ستودەنتنگ اوزون برمکتوبی باسیلمشدر. بوزوق
بر شیوەده یازیلغان بو مکتوبده ده تورك تیلینگ سنهارمونیزم قانونینا رعایه
ایتوچیلەرگه شدتلی هجوم قیلینیب، یوغانلیق وه اینجەلکنگ تیلیمزده
یوقلغی ادعا ایتلب، سنهارمونیزم قانونی رد ایتلمەکده وه قالین سوزلەرگه
هەم اینجه قوشومچالار قوشولوب یازیلیشی آلغا سورولمەکدەدر. أوز
اسمینگ معناسی قادار منور بولماغان تورسون اوغلی «اورغان، قیلغان»
نی «اورگەن، قیلگەن» دیب یازیلماغینی وه «اینجیق، ایشقاماق»
سوزلەرندەگی قالین «ای» (ь) اورنینا یومشاق «i» یازیلماغینی تکلیف ایتە-
مەکده وه مکتوبنده شو سوزلەرنی یازماقدادر:

—سنهارمونیزم «قانونی»نگ قونتره‌وولوسیون ماهیتی ایندی
هەممەگه روشن. شونگ أوچون سنهارمونیزم سالقیتلاری اورفوغرافیا (املا)-
مزدان بوتونلەی سوپورولوب تاشلانماغی لازم. «قیزیل أوزبیکستان»
اورفوغرافیاسیدا شوکونگەچه بولغان أوزگەریشلەرنگ أڭ کوپی شو
سنهارمونیزم قانونی نقابی آستیدا کیرگیزیلگەن ضررلی قاعدەلارنی
یوقاتیشغا قاراتیلغان. شو مقصددا سوزلەرنی قالین وه اینجەگه بولوش
تمام تاشلانیب، تورلو قوشومچالار بر خیلگه کیلتریلدی (قیلگەن،
بیلگەن، قراردەگی، تاکدەگی، تاغامگه، أوزیمگه، قوروقلایدیگەن،

ئۇيغۇر ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قورقماسليك وه هكذا) [*]. اسم فعلنگ مصدرفورمالاری «مەك» وه «ماق» (كيلمەك ، قيلماق) بر خيل فورماغا كيلتريلدی (كيلماق ، قيلماق).

تيليمز أوچون يەگی املا ايمەس ، يەگی امحا زمينی حاضر لانماقدا بولغانينی آگديروچی تورسون اوغلی منور مكتوبی توبەندەگی جملەرله آياقلانمشدر: «پوشكين ناميداغی تيل - ادبيات اينستيتوتينگ پروفەسوری A. K. Borovkov ، ع. عثمان ، ف. كمال وه عزيز اوغلی لاردان عبارت بريغادا تامانيدان توزولغان وه بو يیلغی اورفوغرافيا قورولتايی تصديقيغا كير گيزيلەتورغان يەگی اورفوغرافيا لايحەسيدا هەم اورفوغرافيامزدا تخميناً اوشانداى أوزگەريشلەر قيليش مولجەللەنگەن. مەنە شولارنی اعتبارغا آليب وه جماعت فكرينی بو يیلغی اورفوغرافيا قورولتايدا قبول ايتلەتورغان قرار لارغا تايارلاش أوچون «قيزيل أوزبيكستان» باشقارماسی اورفوغرافيامزغا حاضردان باشلاب برقانچا أوزگەريشلەر كير گيزە باشلاش ممكن وه كيرەك ديب تاپدی. جمهوريتيمزنگ باشقا غازيتالاری وه اوقوچيلار هەم كورونوشچە بو أوزگەريشلەرنی معقوللاديلار. حاضر هەممە باشقارمالار «قيزيل أوزبيكستان» اورفوغرافياسيغا كوچديلەر.

اما بو أوزگەريشلەر كوپچيلك تامانيدان محاكمە قيلينب ، فكرلەرنگ برلگی آينقلانقان برنيچە ألڭ مهم مسئلەلەرگەگنە عائددر. هەلی اورفوغرافيامزدا كيگ محاكمە قيلينب ، حل ايتليشی لازم بولغان مسئلەلەر جودە كوپ. باشقارما بو مقالەدە اورتاغا قويولغان فكرلەر ، تكليفلەر وه عموماً اورفوغرافيامز مسئلەلەری يوزەسيدەن اوقوچيلاريمزنی وه تيلچی اورتاقلاريمزنی فكر وه تكليفلەر بيلەن ميدانغا چيقيشغا چاقرادی. فكر آليشو اورفوغرافيامزنگ بوكونكی آقتوئەل مسئلەلەری أوستيدە باريش لازم. سنهارمونيزمنگ ماهيتی يیتەرلی آيقلانغانی وه بوكونكی كوندە سنهارمونيزمنگ املامزدا اورنی بارلغی-يوقلغی حقيدا فكر آليشو-

[*] تيليمزنگ سنهارمونيزم قانونی بويونچا بوقوس ايچندەگی سوزلەردەن «قيلگەن» نگ توغروسی «قيلغان»، «قراردەگی» = «قرارداغی» ، «قورقماسليك» نگ توغروسی ايسە «قورقماسليق» بولوب، «قوروقلايديگەن» نگ دە سويسوزلاشماغان شكلی «قوروقلايتورغان» در.

نگ آرتيق عملی اهميتی يوقلغی أوچون باشقارما بو حقداغی فكر آليشونی توگەلگەن حسابلايدی.»—

آراليقدا بر آيدان آشيقراق وقت كيچدی. «قيزيل اوزبيكستان» نگ ٥.٩.٣٨ تأريخلی ساندا ، ذاكر معروف ، ايوب غلام وه عالم عثمان امضالی «اورفوغرافيا مسئلەلەری توغروسيدا» باشليقلی مقالەدە ، اورفوغرافيا مسئلەلەرينگ آنيق حل ايتلمەگەنی نتيجەسيدە چيقاريلا ياتقان درسليكلەرنگ قانداى املا ايلە باسيليشی حقيدا تردد بارلغی وه ايسكی املا بيلەن چيقارا بيرسە ، كتابلار باسيليب چيققونچا املا أوزگەريب قاليب ، دولتگە كەتتە مادی ضرر كيلەجەگی ملاحظەسی بيلديريليب ، املا چاتاقليقلارينی بتيرايش أوچون اورفوغرافيا لايحەسينگ مطبوعاتدا اعلان ايتليب كيگ محاكمەگە قويولوشی ، مطبوعات صحيفەلەريدە فكر آليشو امكانی بيريليشی ، اوقوتوچيلارنگ املاحقيداغی فكر وه طلبلەرينی تيگلەش أوچون آيريم يیغيليشلار أوتكەزيش وه تيل-املا قورولتايی چاقيريش تايارلغی كوروش كبی تكليفلەر اورتاغا آتيلماقدادر. «أوزبيك تيلی اورفوغرافياسيدا سنهارمونيزمگە هيچ قانداى اورون بولماغانی وه يوقلغی ئەلله قاچانلار آنيقلانغان» ديب يازوچی ذاكر معروف ، ايوب غلام وه عالم عثمانلار أوزلەرينگ سنهارمونيزم حقيداغی توشونچەلەرينی آچيب سويلەمەيديلەر.

«قيزيل أوزبيكستان» نگ ٣٨ .٩ .٩ تأريخلی ساندا: «تيل وه ادبيات اينستيتوتينگ بريغاداسی تاشكنددە پروفەسور Borovkov رهبرلگی آستندا أوزبيك املاسينگ يەگی لايحەسينی توزدی. بو لايحە ياقين آرالاردا مخصوص چاقيريلاتورغان جمهوريت املا قورولتاييدا كيگ محاكمە قيلينادی وه شوندان سوڭ أوزبيكستان عالی شوراسينگ پرەزيديوميغا تصديقلاش أوچون كير گيزيلەدی» ديگەن بر خبر اوقودوق.

بيچارە توركستانليلار روس پرولەتاری حاكميتی آستيغا توشكەندەن بيری كوينەكدەن زيادە املا آلماشترديلار. بز خلقمزغا هەر باقيمدان بوتونلەی ياباىچی بولغان Borovkov كبی موسقوا آگەنتينگ

رهبرلگی آستیدا یاسالغان املا لایحەسینا شو ییل آوغوست باشلارندا روسیا فەدەراتیف جمهوریتی توپراغی ایچندە یاشاوچی اوسەتین، اینگوش، چەچەن، آدیگەی، قاراچای، قالمیق، قارەل، اویرات، شور، کومی-پەرمیاكلەر ایلە داغستان وە شمال خلقلاریغا مجبوراً قبول ایتدیریلگەن وە روس الفباسی نیگیزیگە قورولغان الفباغا سودرەوچی روسلاشترما لایحەسینگ بر قسمی دیب قارایمز. اونگچون Borovkov لایحەسی بزنگ نظریمزدا بر املا لایحەسی ایمەس، توغرودان توغرو بر امحا لایحەسیدر.

عبدالوهاب.

*

اوقو ییلی قالای باشلاندی؟

ساویتلەر مملکتندەکی تورموش حقندا رسمی ساویت نطق وە یازولارینا قاراساق بر تورلو، ساویت مطبوعاتینگ تنقیدی ستونلارینا قاراساق ایکنچی تورلو بر منظرە قارشیسندا قالامز. قازاغستان مبعوثلارندان قازاقبای اوغلی عبدالصمد موسقوادا ساویت عالی شوراسی ۲نچی ییغیننداسویلەگەن بر نطقندا قازاغستانداغی ۱۹ ساویت عالی مکتبندە—۳ میگ، ۶۲ تەخنیکومندە ۱۱ میگ طلبە، اورتا مکتبلەردە ۳۲۰ میگ شاگرد اوقودیغینی سویلەدی. او هەر طرفدا عمومی مجبوری تعلیم ایشکە آشیریلغانلیغینی، قازاغستان ساویت مکتبلەرندە ۱۹۳۷نچی ییلی برمیلیوندان آرتیق کشی اوقوغانینی سویلەب آغز کوپورتدی. («ق. پ.» ۱۶.۸.۳۸).

تورکمەنستان معارف ایشچیلەری قونغرەسی فرقە مرکزی قومیتەسی وە اونگ قولی آستنداغی تشکللەرگە عمومی مجبوری تعلیم ایشینی قطعی صورتدە ایشکە آشیرونی وە مکتبسز برگنە بولسادا آوول قالدیرماسلقنی حوالە ایتدی. («تورکمەنسکایا ایسکرا» ۳۸ .۹ .۱).

بو سویلەنگەنلەرنگ نە درجەدە توغرو وە جدی بولابیلووینی تعیین اوچون أیگ قولای یوقلاما یولی بو قادار مهم وظیفە ایلە کیریلەجەك درس ییلینگ قالای باشلاغانلیغینی کوزدەن کیچیرودر. بو باقیمدان

أوتکەن ایکی ساناداغی آرقاداشمز عبدالوهاب بیكنگ «معارف جبهەسندە» باشلیقلی مقالەلەری کوب قیمتلیدر. بز بو سطرلەرلە تورکستان ساویت مطبوعاتینگ بر قسمندا اوچراتیلغان بعضی بر سانلارنی علاوە ایتمەکلە کورونوشنی برآز دا آیدینلاتوغا یاردەم ایتکەن بولووزیمزنی امید ایتەمز.

سوڭ آیلاردا تورکستان مطبوعاتی معارف ستونلارینگ ایگ کوب مشغول بولغان بر نقطەسی مکتب بنالاری سالو وە تعمیر ایشلەریدر. اوقو ییلی باشلانار هافتاسندا بو ایشنگ عرض ایتدیکی منظرە هیچ دە ماقتانارلق ایمەسدر. قازاغستاندا بو ییل تعمیر ایشلەری یوزدە ۷۰؛ اساسلی تعمیرلەر ایسە یوزدە — ۵٤، یەڭی بنا سالو ایشی ایسە یوزدە ۵۰ نسبتندە بەجەریلمشدر. («ق. پ.» ۳۸ .۸ .۲۲).

تاجیکستاندا مکتب بناسی سالو ایشی تاپشیرو اوچون کورسەتیلگەن سوڭ مهلت، ۱۵ آوغوست تأریخنە چاقلی یوزدە ۵۰ نسبتندەگنە بەجەریلمشدر. حدود بویلاری رایونلارندا بو نسبت یوزدە ۲۰—۲۵گە توشوب قالادر. اینتەرناتلار ایسە عمومیتلە آلغاندا دا یوزدە ۲۲،۱ نسبتدە قالادر. بومعلوماتنی بیروچی «قوممونیست تاجیکستانا» غازیتاسی (۲۰.۸.۳۸) تعمیر ایشلەرینگ دە اوقو باشلانار کونتە قسماً بولسادا بیتیشتریلە آلاجاغینی امید ایتمەدیگینی بیلدیرەدر.

«تورکمەنسکایا ایسکرا» غازیتاسی بر سەنتابر نسخەسندا یەڭی سالنماقدا بولغانلیغی سویلەنب کیلە یاتقان ٤۸ مکتبنگ آنجاق ۲سی حاضرلانب تاپشیریلا بیلدیگینی یازادر.

قیرغزستان مرکزی پیشپەك (فرونزە) شهرندە تعمیر اوچون بیلگیلەنگەن ۲۷ مکتبنگ ۳گنەسی حاضرلانب تاپشیریلمشدر. («ساوەتسکایا قیرغیزیا» ۳۸ .۸ .۱۱).

یوقاریدا آتالغان تاجیکستان حکومتی ناشر افکارینە نظراً مکتبلەر اوچون درسلك حتی پروغرام دا حاضرلانماغان. درس باشلانغونچا

حاضر لانو اوچون بیلگیلەنگەن ٦٧ درسلکدەن ١٧ گنەسی موجود ایکەن. تورکمەنستاندا ایسە بیلگیلەنگەن ٩٧ درسلکنگ آنجاق یارمیسی گنەسی حاضر لانا بیلەجەگی امید ایتیلمه کدەدر. («ت.ایسکرا» ١. ٩. ٣٨) موسی خان اوغلی اسملی بر معلم قیرغیزستان معلملەری ییغیندا جمهوریت ایچندەگی اویغور، قازاق، أوزبیك مکتبلەرینگ باقیمسز، درسلکسز برحالدە دوام ایتب کیلمه کدە بولغانینی، ییللاردان بیری بولغانی کبی بو ییلدە کیمسەگە تاوشینی ایشتیدیرە آلماغانلغینی، اونگچون مکتبلەرنگ بو ییلدا هیچ بر حاضرلقسز ایشکه باشلاماق مجبوریتندە بولوندیغینی سویلەدی.

قازاغستاندا دا درسلکلەرنگ یوزدە ٥٠ نسبتندەن آرتیق حاضر لانا آلماسلیغی بیلدیریلمه کدەدر. بوخبرنی بیروچی «قازاغستانسکایا پراودا» غازیتاسی حاضر لانغان قادارینگدا وقتندا شاکرد وە مکتبلەرنگ استفادەسینه ایریشتریله بیلەجەگندەن شبهەلەندیگینی، اونگچون بو ییلدا مکتبلەرنگ، درسلك، دفتر - قلم وە باشقا درس لوازمیسز ایشکه باشلاماق مجبوریتندە قالماسی احتمالینی آلغا سورەدر. بوندا هیچ شبهه یوقدر که ساویت مکتبلەری یالغز درس ییلینی هیچ بر حاضرلقسز باشلابغنا قالماسدان هیچ بر نەرسەسز درس ییلینیدا بیترەجە کلەردر. عینی حکمنی تاجیکستان ناشرافکاری، «قوممونیست تاجیکستانا» غازیتاسی(١٦.٨.٣٨)دا بیرمه کدە در. او مخبرلەرندەن آلدیغی معلومات، معلم وە طلبەلەردەن آلدیغی مکتوب لەرگە تایانب معارف قومیسارلیغی وە محلی معارف بولوملەرینگ ایستەر عالی مکتب وە تەخنیکوملەر، ایستەر دە باشقا وە خلق مکتبلەرندە وقتندا باشلانب موفقیتله یوروب کیتە بیلمەلەری اوچون کیرەکلی چارەلەرنی کورمەدیکلەری، نتیجەنگ دە او نسبتدە امیدسز بولغانلیغی حکمینی بیرەدر. قیرغیزستان ناشر افکاری «ساوەتسکایا قیرغیزیا»دا اوز دائرەسی حقندا عینی حکمنی بیرمه کدەدر. («٣٨ .٨ .١٧).

هەر طرفدا مجبوری تعلیم ایشکه آشیریلدیغندان، مکتبسز بر

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قیشلاق، معلمسز بر صنف، مکتبکه تارتیلماغان مکتب یاشندا بر بالا قالماغاندان سویلەیدرلەر. ساویت مطبوعاتینی آختاریب باقساگز جمهوریت مرکزلەرندە دە هیچ بر جهتدەن بوندای بر وضعیت یاراتیلا آلماغانلیغینی کورەسز. تاجیکستان مرکزی دوشنبه(ستالین آباد)نگ اوزندە بر سورو تعلیم هیئتی تولدیریلا آلماغان مکتبلەر یاننداا حتی ٥ عالی وە احتصاص مکتبی دیرەکتورسز، ٦ مکتب مدیرسز درس ییلینا کیرە یاتقاندا اطرافداغی مکتبلەردەن نە امید ایتە آلامز؟ حقیقتدە دە اطراف رایونلاردا قای یيردە مکتب بار ایکەنینی، قای مکتبنگ کیمی وە نیمەسی بار ایکەنینی معارف قومیسارلیغی اوزیدە آنیقلاب بیلمەیدر.

مەنە «قازاغستانسکایا پراودا» غازیتاسی(٢٢.٨.٣٨) قازاغستاندائرەسندە بو مسئلەگە یاناشیب «معارف قومیسارلیغینگ اوقو ییلینا یامان حاضرلانغانلیغی قازاغستان مکتبلەرینگ تعلیم هیئتی تولدورولماغانلغندان دا آگلاشیلماقدادر» دیدر. عینی غازیتاغا کورە یالغز شمالی قازاغستان ولایتندە تولا وە یاریمچق اورتا مکتبلەر تعلیم هیئتلەرینی تولدیرو اوچون ٥ یوز معلم، حتی جمهوریت مرکزی آلما-آتا ولایتی دائرەسندە عینی جنسدەن مکتبلەر اوچون ١٥٠دەن آرتیق معلم یتشمەیدر.

بونلارنگ بوتونیسی أوستنه وضعیتنی تولا ایضاح ایتوچی بر نقطەنی یعنی ساویت معارف قومیسارلقلاری حالینیدە علاوە ایتو کیرەك. اونیدە یوقاریدا آتالغان تاجیکستان ناشرافکاری(٢٠.٨.٣٨) غایتدە گوزەل تصویر ایتمه کدەدر. او قاندای فجیع بر وضعیت ایچندە یەگی اوقو دورەسینه کیریلمه کدە بولغانلیغینی آگلاتب کیلب بوتونیسینگ معارف قومیسارلیغی دائرەسندە معلملەرگە یول کورسەتوچیلك ایتە آلیرلق معارف مسئلەسی وە تعلیم-تربیه اصولندان خبردار برگنه کشینگ دە تاپیلماغانلیغی بیلەن ایضاح ایتیلەجەگینی اورتاغا آتادر.

بو ساویت مطبوعاتی معلوماتینا کورە تورکستاندا ١٩٣٨/٣٩ اوقو ییلینا دا پروغرامسز، درسلکسز، دفتر-قلم وە باشقا درس لوزاماتیسز حتی قسماً بناسز، معلمسز، باشچیلقسز کیریلمه کدەدر. بونگ اوستنه ییللار-

دان بیری تورکستان منور معلملەرینی ساویت دوشمانلیغی، ملتچیلك بیلەن عیبلەب قووب، قیریب کیلەیاتقان قانلی ساویت روس تەرروریننگ بو سوڭ قوربانلار قافلەسیله دە یوزلەرچە منور معلمنی محو ایتدیگینی علاوە ایتسەگز، مکتب وە معارف ایشلەریننگ معروض بولوندیغی فجاعت وە اوننگ توب عاملی بوتون آیدینلیغی وە کیلگلیگی ایلە کوزیگز اوگنە کیلب باسادر.

ایمدی بو وضعیت قارشیسندا یوقاریدا نمونەسینی کیتردیگمز رسمی ساویت آغزلاریننگ سوزلەرینە قالای قیمت بیرو کیرەکلگی وە بو درس یلیننگ دا اولگی یللارنگ عاقبتنە معروض بولوب بولماسلیغی حقنداغی حکمنی اوقوچی أوزی بیرسین. تاشبالتا.

*

ایسکی بر مجاهدیمزنگ عاقبتی

غربی تورکستان ملی مجادلەسندە فعلاً مهم ایشلەر کورگەن بر سیمانگ هەر حالدە مجادلە تأریخیمزدە أوزیگە مخصوص بر اورون توتوشی کرەکدر. اوننگ أوچون «یاش تورکستان» اوقوچیلاریغا بو حقدا قیسقاچا بر معلومات بیریب أوتوشنی فائدەلی دیب بیلدیم.

مجاهد فضیل مخدوم!

غربی تورکستانداغی ایشلەرینی قید ایتش، بو سوڭ احوالینی یازیشدا ایشنی اوزایتب یوباراتورغانیدان، او اوزون ماجرانی مناسب بر وقتغا وە اهلیگە قویوب اوز مقصدیمغا کیرەی.

شرقی تورکستان انقلابی، شرقی تورکستاندا ملی بر جمهوریت حکومتینگ قورولوشی دوست وە دوشمان قلبیدە بویوك بر هیجان اویغاتدی. دوستنگ قلبی سیوینچ وە امید ایلە چارپدی، دوشماننگ قارا یورەگی اندیشە وە اضطرابدان یاریلاردای بولدی!.. هیهات... بو پارلاغان ایشیق اوزون دوام ایتمەدی، میگ بر ألم، تورلو غصە بیلەن تولغان یورەگیمز تسلی تاپماسدان توروب بو امید کونەشی باتدی...

باتقان کونەشنگ یەگیدەن چیقیشی قانداغ طبیعی بولسا، کوتەریلگەن ملی استقلال بایراغیننگ دا یورت أوستیدە ایرـکیچ دالغالانیشینی طبیعی کورەمز... شرقی تورکستان انقلابیننگ تربیوی ساحەدا قالدیرغان ایزلەری، بو امیدیمزدەگی اصابتنی اثباتغا کافی دلیللەردر. بو اعتبار بیلەن توکولگەن قان هدر بولمادی. انقلابنگ اوچمەس ایزلەری، کیتمەس فکر وە غایەلەریننگ یاشلق دماغیدا ابدیلەشیب قالغانیغا شبهە یوقدور.

***

قوشنی آفغان دولتی توپراقلاری، مجادلە حیاتمزدا مجاهدلەریمزنگ أیلك سیغینجاقلاری بولغاندر. تورکستاننگ سیاسی مأتجیلەری بو توپراقلاردا آسودە برحالدە یاشادیلار. طبیعی بو زمرە ایچیدە مجاهد فضیل مخدومنگدە بولوندوغینی اکثر اوقوچیلاریمز بیلیرلەر. اوزون یللار تینچلق ایچیدە یاشاب کیلگەن مهاجرلەریمز، سوڭ شرقی تورکستان انقلابی ایلە یەگیدەن مجادلە غیرتیگە کیردیلەر. بوننگ أوچون امکانلەر ایزلەشگە باشلادیلار...

آفغانستاندا أوتکەزگەن تورغون حیاتی مجاهد فضیل مخدومنی دە دائما توشونچە وە اندیشەگە قویغان ایدی. اوننگ دا سونمەس مجادلە عشقی شرقی تورکستان انقلابیغا قاتناشوغا سوق ایتدی. ۱۹۳۵ سنەسی سوڭ وە قطعی حرکت ایلە آفغانستاندان چیقیب کیتدی. هندستان حکومتی، مخدومنگ أوز یانیداغی آرقاداشلاری بیلەن چاترال أوستیدەن شرقی تورکستانغا أوتوب کیتیشگە مساعدە ایتمەدی. فضیل مخدوم حجغا کیتب کیلیشنی مناسب کوردی وە ۱۹۳٦نچی یلنگ حج موسمین حجازدا أوتکەزدی.(*).

بز حجغا کیتکەن فضیل مخدومنی، بر مدت سوگرا شرقی تورکستاننگ خوتان ایالتی قارغالیق شهریدە «عبدالکریم حاجی» اسمیلە اوچراتامز.

(*) «یاش تورکستان» نگ ۷۵ نچی سانی، ۳۸ نچی بیتیگە قارالسین. باشقارما.

فضیل مخدوم؛ شرقی تورکستان استقلال مجادلەسیگە اشتراك ایتمەك وە بو صورتلە، ایشکە بورنینی سوقوب آلغان ساویت روسیا بیلەن انتقام جدالی یوروتمەك أملیدە ایدی. مخدوم، مملکتگە کیلیب چیققان چاغلاردا، وضعیت خیلی أوزگەریب کیتکەن بولغانیدان، ایشگە باشلاش شکلینی هەم او نسبتدە اوزگەرتمەك ایجاب ایتەر ایدی.

مخدوم؛ اوکونلەردە خوتاندا مستقل بر أدارەگە ایگە بولغان «ماحوسەن» قوماندا سیداغی دونگەنلەر بیلەن علاقەغا کیریشدی. «دونگەن» لەرنگ طبیعتینی یاخشی بیلمەگەن مخدوم، اولارنگ یالغان صمیمیتلەریگە ایناندی وە آلداندی. دونگەنلەر هەرکیم بولسا بولسون بر تورك سرکردەسیگە (ولو أوز قول آستلاریدا بولسا هەم) بر مقدار عسکر بیریب قویوشنی ایستەمەسلەر ایدی. کیینگی کونلەردە یعنی ۱۹۳٦نچی یلنگ سوگلاریدا آرتیق دونگەنلەر اورومچی قولیدا اویونچاق بولا باشلاغانلار ایدی. بو حال دونگەنلەر منطقەسیدا بولغان فضیل مخدوم أوچون ینە دە آرتیغراق بر تهلکە تشکیل ایتەر ایدی. مخدومنگ بو مسئلەنگ فرقیدا بولماغانینی، کیچ باغلانغان وە مساعد شرائط ایچیدە یوروەگەن آرامزداغی علاقەدان آگلاب قالغان ایدم..

دونگەنلەرنگ اورومچی ایلە ضمنی برلەشیب قیلغان حرکتلەری باشلاغان چاغدا (۱۹۳۷ مای آییداغی حرکات) فضیل مخدوم هەم ایشگە آرالاشادر. مجاهدەگە سوساغان مخدوم، بو ایشنگ آستیداغی شیطنتنگ فرقیدا بولماسدان قارغالیقدان یارکندگە کیلیب أوز یانیداغی آرقاداشلاریغا علاوە یەگیدەن یگیتلەر آلیب (عسکرلەرینی کوپەیتریش امری دونگەنلەر طرفیدان بیریلگەن) ایکیوزگە یاقین بر قوت حالیغا کیلەدر. وعدەلەریگە کورە بو عسکرلەرگە قورال وە باشقا کرەکلی نەرسەلەر بیریلمەگەنیدەن هەر نە قادار مخدوم شبهە قیلماسا هەم بز کوب اندیشەدە قالغان ایدیك. ایکنچی بر امر بیلەن مخدوم قوماندا سیداغی بو قورالسز کوچ، أوز کیمی أوز آتی بیلەن صمیمی اولاراق اورتاغا چیققان بو فدائی قافلە، کاشغارغا کیلەدر. بر کیچە قالیشلاریغا هەم

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمى ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مساعدە ایتلمەگەن وە وعد ایتلگەن قورالنی کاشغاردا هم آلالماغان مخدوم وە یانیداغیلار دونگەن ارکان حربیەسینگ امریلە اوچتورفانغا کیتەدرلەر...

فضیل مخدوم، أوزینگ ۲/۷/۳۷ تأریخلی اوچتورفاندان یازغان مکتوبیدە، بو قادار آلداتیلغانیغا رغماً، حالا دونگەنلەرگە ایناناچیقینی کورسەتەدر. برآرالیق دونگەنلەر مخدومدان —«سز قایسی یردە توروب اوروشغا اشتراك ایتیشنی خواهلایسز؟» دیب سوراغانلار.

مخدوم: «اوروس—بولشەویکلەر قایسی جبهەدە بولسا مەن او جبهەدەن اوروشنی ایستەیمەن!» دیگەن. اما دونگەنلەر مخدومنی اوچتورفانغا قادار بر نەرسە بیرمەسدەن آلداب کیتردیلەر. قولیدا أوزینگ تدارك ایتکەن ١٤ قادار سلاحی ایلە کیتدی. اوچتورفاندا بر محاربەدە کشف اوچوشی یاپیب یورگەن اورومچی طیارەسینی تاغ باغریغا ساقلانغان بو اون تورت مجاهد توشورگەن بولسا هەم قورال آلیشغا حق قازانا آلمادیلار. (پیلوتی، یعنی هایداوچیسی، اوقچاچارچیسی وە باشقاسی روسلاردان بولغان بو یارالی طیارە دونگەنلەر طرفیدان گویا اسیر قیلنغان بولسا هەم کیین اوروسلارنگ قویوب یوباریلغانینی أورگەندیك.) قورال آلالماغانلقلاری اوستیگە عادتاً بر نوع جزا کوردیلەر. آلتی کونلك یولنی تورت کوندە وە اوچتورفاندان آقسو جبهەسیگە باریب او یردەگی تعرضغا اشتراك لەری اوچون امر آلدیلار!..

طبیعی درکە، بو پریشان قوت یولداغی تهلکەلەرنی آتلاتیب، ذاتاً اصغری آلتی کوندە باسیلاتورغان یولنی تورت کوندە بارا آلماس ایدی، نتەکم معین کوندەن ایکی کون سوگرا بارغانلار. اگر او وضعیتدە هەم ایکنجی بر امر بیریلمەگەن بولسا وە بالعکس سلاح یتکەزیلسەیدی، بو ایکیوزگە یاقین قوت او جبهەدە اوروشوب تورغان تورك قوتیگە بویوك بر یاردەم کورسەتکەن بولور ایدی. فقط ایش بو شکلدە بولمادی. دونگەن ارکان حربیەسی ایکی ساعت مسافەدەن قطعی

بر امر ایله اولارنی کیری چیویردی!.. نیمه‌گه، کیلیش امرینی آلغان عسکرله‌رنی اوروش ساحه‌سیدان، بو قادار یاقین مسافه‌ده اوروشدان منع ایتب گیری چویریلیشی دقته شایان بر مسئله ایدی!..

۱۹۳۷نچی یلنگ آوغوست اورتاسندا آقسو جبهه‌سیده‌ن قایتاریلغان فضیل مخدوم فیض آبادا قالدی وه عسکرله‌ری تارقاتیلدی. اسکیه‌ده‌ن أۇز یانیدا بولغان آرقاداشلاری بیله‌ن عادتاً محصور بر حالده قالغان مخدومنگ أوز مالی بولغان سلاحلاری دا آلنغان ایدی. فیض آباددان یازغان خطیدا: «باشلقنگ بیرگه‌ن امریگه موافق تورت کونده یتب بارالماغانم اوچون جزا اولاراق کیری چاقیردیلار وه عسکرله‌ریمنی تارقاتیب یوباردیلار» دیگه‌ن مخدوم، حالا دونگه‌نله‌رنگ اورومچی—ساوایت قولیدا اویونغا باشلاغانینگ فرقیدا بولماغانینی کورسه‌ته‌در ایدی.

***

۱/۹/۳۷ ده کاشغارغا کیرگه‌ن «فیض آباد»داغی قیزیل دونگه‌ن لویجانکی ایرته‌سی کونی محافظه آستیدا مخدوم ایله یانداغیلارنی دا کاشغارغا آلیب کیلگه‌ن ایدی. ایشنگ غریب طرفی او سیرادا کاشغاردا شنگجانگ (حاکم) بولوب تورغان عبدالکریم مخدوم بو ایشگه ایگه بولوب سوراق قیلادر! عسکرنگ ایشی بو صورتله ملکی مقام طرفیدان یوروتولگه‌چ وه خصوصاً عبدالکریم مخدوم طرفیدان باقیلغاچ بز حکمیمزنی بیریب قویغان ایدیك. چونکه او زمان داها «گونك نه‌ن جوی» (ختای «گ. پ. او»سی) وه اونگ رئیسی عبدالقادر حاجی ایشگه باشلاماغان وه او وظیفه‌نی شنگجانگ کورمه‌کده ایدی. بو وقعه‌دان ایکی کون سوگرا مخدوم وه یانداغیلار تارقالیب کیتدیله‌ر... آینگ اون برنده آلغان خبریمزگه قاراغاندا یاقانی توتدورماسدان قوتولغان ایکه‌ن!..

بز نیمه بولسادا بر مجاهدیمزنگ یوکسه‌ك بر تیله‌ك بیله‌ن کیریشکه‌ن بو ایشیده موفق بولوشینی تیله‌ر ایدك. صاتیلغان دونگه‌ننگ نهایت بو مجاهدگه ده ضرری تیکیب قالغان بولماسا ایدی... مجدالدین احمد.

بر تورکستانلینگ یاراماس حرکتی

آیدقسا سوك آلتی یلدان بیری هه‌ر تورلو قیینلیقلارغا چیده‌ب انقلاب یاساب ملی مجادله یوروتوب کیلگه‌ن بز شرقی تورکستانلیلارنگ غایه‌سی ملی استقلالدر. انقلابچیلاریمزدان بعضیلاری آچیقدان آچیق ظلم وه استبداددان قورتولماق یولوندا مجادله‌گه کیریشکه‌نلیکله‌رینی آلغا سورگه‌نله‌ر وه یورتمزداغی حقسزلیقدان جان کویوب سویله‌گه‌نله‌ر. خواجه نیاز حاجی‌نگ چیمسار (چیم-حصار)دا شیگ دوبه‌ن بیله‌ن قیلغان معاهده‌سیگه قارشی آلتی‌شهرده بولغان چیقیش وه حرکتله‌ر شرقی تورکستان انقلابچیلاری غایه‌سینگ ملی قورتولوش ایکه‌نلگینه شاهددر.

بزنگ تا بوکونگه‌چه شرقی تورکستان داخلنده، کوب سببله‌ردن، سوزنگ تولوق معناسیدا ملی نشریاتمز بولماغاندر. طبیعی‌خارجده ده یوقدور. «یاش تورکستان» ایله «ملی یول» کبی تورك ملی نشریاتی شرقی تورکستان ملی دعواسینی مدافعه قیلیب کیلگه‌ن بولسادا، بویوك وظیفه‌له‌ر ایله مشغول بولغان بو ایکی مجموعه‌نگ بو صمیمی مدافعه‌سی شرقی تورکستان دعواسینگ بویوکلگی نسبتنده کافی سانالمایدر. «تیانشان» مجموعه‌سی ایسه شرقی تورکستان وقعه‌لارندان وه تورکستان افکار عامه‌سیده‌ن بیخبر ایدی. شرقی تورکستانداغی ختای اداره‌سی خلقمزنی ظلمتگه سودره‌ب، ملی نشریات یاراتاجاق امکانتی بیرمه‌گه‌ندن، بز ملی احتیاجمزغا یارایتورغان ملی نشریات یاراتا آلمادیق وه بو ساحه‌دا چالیشیب خلقمزنگ ملی غایه‌سینی، تیله‌گینی اورتاغا قویوچی بیلیملی کشیله‌ر یتیشتره بیلمه‌دیك. شول سببده‌ن بز شرقی تورکستانلیلار وطنمزدا بولایاتقان حقسزلیقلارنی بره‌وگه آگلاتا آلمای کیلدیك. آرتیق هه‌ر تورکستانلی کوچی یتکه‌نیچه أوز نشریاتیدا وه چیت مطبوعاتیدا تورکستان احوالینی دنیاغا بیلدیروگه اورونسایدی.

شو یل نویابر باشیدا بز بومبایدا ایکه‌ن، خانقاودان شرقی تورکستانلیق عیسی‌بیك بومبایغا کیلدی. اولده‌ن تانیشلیق مناسبتمز بولغا-

ئۇيغۇر كۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

نیدان اونی واپوردان قارشیلادیق. بر ایکی کوندەن سوڭ اونیڭلە مصاحبە وە مذاکرەدە بولدوق. یانیدا ما فولیاڭ آتلیق بر کشی بار ایدی. سویلەندیگینە کورە گویا بوکشینڭ باباسی آقسولق بولوب، مانجور ایمپەراتورلغی طرفیدان تورکستاندان جهانگیر خواجەمنی اسیر قیلیب پیکین‌گە آلیب کیتکەندە برگە کیتکەن کشیلەردەن ایمش. ما فولیاڭ تورکچە بر سوز دە بیلمەیدر.

مەن عیسی‌بیکدەن «بو سیاحتگزدان مقصدگز نیمەدر؟» دیب سوړ-دوم. بو سورغومغا جواباً او دیدی‌کە «یاپونلار بوکون چین حکومتیگە قاتیق ظلم ایتمەکدەلەر. اولار اوشبو ظالم صفتیدە توروب بوتون اسلام دنیاسینی آلدابدرلار. بز چین حکومتی طرفیدان کیلدیك. مقصدیمز یاپونلارنڭ نیمە ایکەنلگینی دنیاغا توشوتورمەك وە اولاردان نفرتلەندیرمەکدر.» مەن عیسی‌بیك‌گە بزنڭ تورکستان احوالینڭ داخلی چیندەن دە فجیع ایکەنلگینی سویلەب، تورکستان احوالیدان دا اطرافی آگاه قیلیب قویوشینی ایلەری سوردوم. عیسی‌بیك ایسە: «برطرفدان یاپونلارنی سوکوب یورسەم، ایکنچی طرفدان‌دا بولشەویکلەر مظالمیدەن شکایت ایتسەم مەنی سیاست بیلمەیتورغان کشی دیب تانیدرلار» دیگەن جوابنی قایتاردی.

عیسی بیك اوز آغزی بیلەن أوزینڭ چین حکومتی طرفیدان تشویقاتچی صفتیلە سیاحتغا چیققانلغینی اعتراف ایتدی. بز بر شرقی تورکستانلیقنڭ چین حکومتی منفعتی اوچون چالیشاتورغان برتشویقاتچی بولوب کیتکەنلگینە یورەکدەن آچینامز. بز یاپونلارنڭ چینلیلەرگە قارشی قاندای معاملە قیلایاتقانلارینی آنیق بیلمەیمز. لاکن چین مأمورلارینڭ بزنڭ تورکستاندا یرلی تورکلەرگە قیلغان ظلم وە استبدادینڭ دنیادا مثلی بولماغانینی بیش بارماغمز قادار یاخشی بیلەمیز.

چینلیلەرنڭ قوراللاری بار. یاردەمچیلەری دە بار. اولار آتیشیب أرلەمەکدەلەر. بزنڭ خلق ایسە قوراللسزدر وە تاگریدان باشقا یار-دەمچیسی یوقدور. چین مأمورلاری قوراللسز وە گناهسز خلقمزنی تو-

توب، قاماب، سورووشتورماسدان أوز بیلگەنیچە قیناب أولدورمەکدە-درلەر...

فلسطین، اسپانیا وە چین أولکەلەرندەگی حادثەلەر ایلە مشغول بولوچی وە هەر بریسیگە خیرخواهلق کورسەتوچیلەر بار. میلیونلارچا تورك—اسلام بولشەویکلەر طرفیدان ایزیلیب محو ایتلمەکدە. بولار أوچون قایغیروچی یوق. حتی عیسی‌بیك کبی بر تورك—اسلام بالاسی‌دا أوز یورتی وە أوز خلقی أوچون ایمەس، چینلیلەر أوچون قایغیراب یورویدور. بونڭ سببی نەدر؟

امین واحدی.

16 XI. 38 بومبای

*

مهاجرلەر تورموشندان:

مصردا شرقی تورکستان شهیدلەرینی ایسلەو توپلانتیسی

٢١نچی اوقتوبردە شانخایدا یاشاوچی بر ملتچی قهرمان تور-کستانلیقدان شرقی تورکستانلی قارداشیمز عبدالعزیز مخدومغا برمکتوب کیلدی. بو مکتوبنڭ مضمونیغا قاراغاندا، قیزیل دیکتاتور چانقای-شەك قومونیزمنڭ وحشیانە ظلمندان قاچیب چینگە أوتکەن شرقی تورکستانلق یورتداشلاریمزدان احمد افندی واحد اوغلی، عبدالولی افندی، عبیدالله افندی، مابایلارنڭ بوتون مال وە پولینی تارتیب آلیب، روسلارنڭ تیلەگی بویونچا اولارنی یرتقیچ قیزیل روسلارغا توتوب بیرگەن. بو خبر بو یردەگی تورکستانلیلارنڭ یورە-گیگە ایلیکتریك کبی تأثیر قیلدی. ظالم ختایلارنڭ تورکستانلیلارغا قیلغان ظلمی وە مثلی کورولمەگەن وحشیلیکلەری حقیدا اوزون بر مقالە یازیلیب غازیتالارغا بیریلدی. اونڭ ایلە قانیقماسدان مصردا یاشاوچی تورکستانلیلار توپلانیب، تورکستان تورکلەرینڭ مصردا حکم سورگەن زمانلاریدا هجرتنڭ ٦٦٧نچی یلندا تورکستانلی-

لار اوچون سالنغان «تکیةالبسطامی» اسمیده‌گی تورکستان تکیه‌سنده تورکستاندا أولگه‌ن شهیدله‌رنگ روحینا وه قیزیل روسلارغا اویونچاق بولوب یورگه‌ن چانقای-شه‌ڬنگ دنیادان یوقالیب کیتیشی وه تورکستان نگ أوز ملی استقلالینا ایگه بولوشی اوچون دعا مراسمی یاسادیلار.

بو مراسمغا بوتون تورکستانلیلاردان باشقا قریملی، قافقاسلی تورکله‌ر ایله عربلار وه هندلیله‌ر ده چاقریلغانلار ایدی. توپلانتی «یاشاسین ملت، یاشاسین تورکستان» سوزله‌ری یازیلغان لوحه‌لار، ماتم بایراغی وه مصرنگ برآی وه اوچ یولدوزلو یه‌شیل بایراغی‌ایله بیزه‌تیلگه‌ن اویدا آچیلیب، خوتانلی عبدالعزیز قاری حاجینگ یاقیملی قرآن شریف قرائتی ایله باشلانیب، اونی تکیه‌مزنگ مدیری شیخ محمد یونس افندینگ دعاسی تعقیب ایتدی. اوندان سوڭ وطنداشیمز عبدالعزیز مخدوم اورنندان توروب بو مجلسنگ مقصدینی بیلدیریب، قاتناشوچیلارغا وه تکیه‌نگ مدیریگه صمیمی تشکرینی سویله‌ب، ختایلارنگ تورکله‌رگه قیلغان ظلملارندان بحث ایتدی وه شانخایدان کیلگه‌ن خطنی مجلسگه اوقوب بیردی. سوڭرا قریملی قارداشلاریمزدان یوسف افندی اورال‌گرای أوزینگ قارداشلق حسینی بیلدیروچی کوب تأثیرلی بر نطقینی سویله‌ر- که‌ن تیڭله‌وچیله‌ر طرفندان «قهر بولسون دوشمانلار، یاشاسین ملتیمز!» دیگه‌ن سوزله‌ر یوکسه‌لمه‌کده ایدی. یوسف افندیده‌ن کیین کاشغارلی ابراهیم افندی مجلسکه قاتناشقان عرب وه هندله‌ر اوچون عربچا په‌ڬ تأثیرلی نطق سویله‌دی. شرقی تورکستان شهیدله‌رینی ایسله‌و اوچون یاسالغان توپلانتی کوب یاخشی کیچیب، بو توپلانیشغا قاتناشوچیلاردا کوب یاخشی تأثیر قالدیردی. توپلانتینگ دعا وه نطق قسمی بیتکه‌چ قوناقلارغا آش وه تورلو یمیشله‌ر بیریلدی وه رسمله‌ر آلندی. تکیه مدیری شیخ‌محمدیونس‌افندی پروغرامدان آرتیق قیلب قوناقلار أوچون علاحده ضیافت آشی حاضرلاغان ایکه‌ن. اونی‌دا آشاغاندان سوڭ تکیه باغچا- سیغا چیقیب تورکستان بالالاری تورکستان ملی بورکینی کییب، توپلا-

تورکستان مهاجرله‌رینگ قاهره‌ده یاساغان توپلانیشیغا قاتناشوچیلاردان بر غروپ.

شیب تورلو رسمله‌ر آلدیرتدیلار. توپلانیشدان برکون سوڭرا چیققان مصرنگ مشهور غازیتالارندا بو مهم مجلس حقندا یازیلار وه رسمله‌ر کورولدی.

یاش‌استقلالچی عبدالرحیم محمود.

قاهره.

*

بین‌الملل تورموشدان

I — ۲٦ نویابرده موسقوادا اعلان ایتلمیش بیاننامه‌ده لهستان ایله ساویت حکومتله‌ری آراسندا ۱۹۳۲نچی ییلدان بیری موجود وه ۱۹٤٥ نچی ییلغاچا مقبول بولغان بر بریگه تجاوز ایتمه‌سلك وه بریسیگه قارشی هیچ بر تورلو دوشمان غروپغا قاتناشماسلق حقنداغی معاهده‌نگ یه‌ڭیده‌ن تصدیق ایتلگه‌نینی بیلدیردیله‌ر. هیچ بر «یه‌ڭیلك» کیترمه‌گه‌نی حالدا، بو بیاننامه بوتون دیپلوماسی وه سیاسی عالم ایله افکار عامه‌گه باردیقچا بویوك تأثیر ایتدی.

نیمه اوچون اسکیده‌ن بیری موجود بولغان معاهده‌نی تصدیق ایتکه‌ن بر بیاننامه بو قادار تأثیر ایتدی؟

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

سوڭ وقتلار لهستان بیلەن ساویت روسیا آراسی ،اورتادا ۱۹۳۲نچی یلغی معاهده بولماغاندەك ، بر بریدەن اوزاقلاشمشدی. ساویت حکومتی لهستان حکومتینی اوزیگه قارشی بولغانلق حتی دوشمان بولغانلقله عیبلەب کیلەر ایدی. دیەرلك هەر هافتا ساویت غازیتالارندا لهستان خارجیه ناظری بەك حقندا کولونچ وه خورلاوچی رسملەر، لهستان حکومتینگ ایچکی وه تیشقی سیاستی توغروسندا باردیقچا ادبسز مقالەلەر باسیلیب کیلدی.

روسیانگ اورتا آوروپادا آلمانیاغا قارشی قازانا بیلدیگی برگنه دوستی وه متفقی بولغان چەخوسلوواقیا بحرانی وقتندا ، ساویت حکومتی لهستان حکومتینی ۱۹۳۲نچی یلغی معاهدەنی «تأثیرسز قالدیرو» ایله قورقوتوشدان دا توقتاماغان ایدی. چەخوسلوواقیانگ لهستانتنگدا قاتناشماغیله پارچالانیب ، آلمانیانگ سیاسی نفوذیگه أوتوشیله لهستان— ساویت روسیا مناسبتلەرینگ بوزولدیغی آگلاشیلار ایدی. اونگچون در، که اونوتولارلیق بر حالغا کیلیب قالغان ، ۱۹۳۲نچی یلغی معاهدەنگ یەگیلەنیشینی ، حتی بورونغیسیدان آرتیغراق درجەدە قوتلەندیریلگەنینی اعلان ایتکەن ۲٦/۱۱ بیانامەسی اطرافدا بویوك تأثیر قالدیردی.

بولشەویکلەرنگ أوزلەری وه اولارنگ آوروپاداغی دوستلاری ایله روس مهاجرلەرینگ سول دەموقرات آقیملاری ۲٦/۱۱ بیانامەسندەن کوب ممنوندورلار. اونلارچا بو بیانامه آلمانیانگ اوقراینا حقندا بەسلەدیگی سیاسی پروغرامیغا قارشی لهستان ایله ساویت روسیا آراسندا قورولاجاق دوستلق جبهەسینگ تمل تاشیدر. چونکه آلمانیانگ یاردەمیله یاراتیلاجاق «بویوك اوقراینا» ساویت اوقراینا سیله لهستان وه رومانیانگ اوقراینا اهالیسی یاشادیغی اولکەلەر ایله چەخوسلوواقیا دولتی ایچیدەگی مختار قارپات اوقراینا اولکەسندەن قورولاجاقمیش.

حقیقتاً بویلەمی؟ یعنی ، چەخوسلوواقیا پارچالانیب آلمانیا سیاسی نفوذی آستیغا کیرگەندەن سوڭ اورتا آوروپادا پیدا بولغان وضعیت

۱۹۳۲نچی یلغی لهستان—ساویت معاهدەسیگه یەگیدەن «یاش» قوت بیرەجەکمی؟

بو سورانگ توغرو جوابینی یاقین کیلەجەك حادثەلەری بیرسه کیرەك.

ساویت روسیا—لهستان مناسبتی دیرکەن بیزنی قانیقتراتورغان مهم بیر نقطه بارکه ، اودا لهستانتنگ هەر تورلو روسیاغا قارشی ، تأریخی دوشمانلغیدر. هەر قاندای دیپلوماسی آگلاشمالار بولابیلیر ، فقط قانغا سینگیب قالغان تأریخی دوشمانلق یوقالماس.

***

II —بین‌الملل وضعیتدەگی ۲نچی مهم حادثه ٦/۱۲ دە پاریسدە ، آلمانیا خارجی ناظری فون ریببەنتروپ ایله فرانسز خارجیه ناظری بونەت طرفندان امضالانمیش فرانسا—آلمانیا بیانامەسیدر. بو بیانامەدە آلمانیا ایله فرانسا آراسندا مناقشەلی توپراق مسئلەسینگ بولماغانلغی وه بو ایکی دولت حدودینگ بوکونگی شکلینی ساقلاب ، بو ایکی دولتنی برابر قزیقتراجاق مسئلەلەر أوستوندە همان تماسدا بولوش وه بین‌الملل وضعیت أوزگەریلیب ، بو مسئلەلەر دولتلەر آراسینی ساویتاجاق رنگ آلارسا ، درحال سیقی مناسبتگه کیریشیب ، صلح یولی بیلەن حل ایتیشکه اورونوشنی آلغا سورەدر. بیانامه امضالانغاندان سوڭ سویلەگەن نطقلارندا فرانسا وه آلمانیا ناظرلاری بو ایکی بویوك دولت آراسیندا صلح یولیله حل ایتلمەیەجەك مناقشەلی هیچ بر مسئلەنگ یوقلیغینی بیلدیردیلەر.

آلمانیا—فرانسا بیانامەسی — بو ایکی قومشو دولت آراسندا ۷۰ یلدان بیری بولوب کیلگەن آگلاشیماسلقغا نهایت بیرگەن کیبیدر. اونگچوندرکه بوتون دنیا ٦/۱۲ بیانامەسینی ممنونیتله قارشی آلماقدادر. یالغز بیرگنه دولت ناراضیلق بیلدیرگەن بولدی ، او دا طبیعی ، ساویت روسیادر. بولشەویکلەر فرانسا ایله آلمانیانگ یاقینلاشیشینی هیچ ایستەمەیدرلەر. ۱۹۳۳نچی یلغاچا ساویت حکومتی آلمانیا طرافندا بولوب

«ۋەرساى» معاهدەسيگە دوشمان، «لوقارنو» آڭلاشماسيغا وە فرانسا منفعتيگە قارشى حركت ايتب كيلدى. ١٩٣٣نچى يىلدان بيرى يعنى آلمانيادا ملى سوسياليست («هيتلەرچى[1]»)لەر ايش باشيغا كيلگەندەن سوڭ، ساۋيت حكومتى «جبهەسينى أوزگەرتەرەك» فرانسا طرفيغا أوتوب، وەرساى ترتيبينى قوتلەشگە وە فرانسانى آلمانياغا قارشى قوياتورغان حركتيگە بيرله باشلادى. ساويت حكومتينڭ كيچە-كوندوز اۋيلەديگى، ايستەديگى نەرسە، فرانسا بيلەن آلمانيانى بير بيريندەن اوزاقلاشترماق وە ممكنسە بولارنى أوز آرا سوغوشتوروب يوبارماق بولدى. مەنە ايمدى بولشەويكلەرنڭ «بين الملل خائنليكلەريگە» نهايت بيرەتورغان ٦/١٢ بياننامەسينى ساويت حكومتى اوزيگە قارشى دوشمانلق وثيقەسى ديب اعلان ايتب تورەبدور.

ديپلوماسى سرلارى بيزگە معلوم بولماغانى حالدا دا، فرانسا—آلمانيا دوستلق بياننامەسينڭ بولشەويكلەر نايراكبارلغيغا نهايت بيرەتورغانلغى آشكاردر. آلمانيا بيلەن فرانسا آراسنداغى صلح، يالغز آوروپا أوچون صلح بولوب قالمايدر. بو ايكى بويوك قومشو آراسنداغى آڭلاشما ساويت روسيانڭ آوروپا سياستندە اويناماق ايستەديگى رولينى يوقاتيب بتيرەدر.

***

آنچاغنا وقتدان بيرى ساويتلەر اتفاقى ايچكى ايشلەر قوميسارى، «گ. پ. او» باشلوغى يەژوفنڭ عاقبتى حقندا تورلو شايعەلار تارالماقدا ايدى. نهايت شو آينڭ أيلك هافتاسندا موسقوادان بيريلگەن رسمى تبليغلەر سوڭ ايكى ياريم يىل ايچندە ستالين تەررور پلانلارينى ايشكە آشيرب كيلگەن بوكشينڭ ايچكى ايشلەر قوميسارليغى وە «گ. پ. او» باشچيلغندان چيقاريليب اورنينا گورجى لاورەنتى بەريانڭ كيترىلگەنلگينى تصديق ايتمەكدەدر. ديمەك ستالين بو مهم اورونغا أوز وطنداشى، ملتداشى بەريادان باشقا بركشينى كيترونى مناسب تاپمادى. بو اوزگەريشدەن سوڭ ساويت حكومتينڭ تيزگينى وە قيزيل روس

ايمپەريومى قوروقچيليغى باشليچا ايكى گورجى — ستالين، بەريا ايله بر يهودى قاغانوويچ وە بر ئەرمەنى — ميكويان قوللارندا توپلانغان بولدى.

٢.

*

آتاتورك‌نڭ أولومى مسناسبتيله تعزيەلەر

اۋلوغ تورك قوماندانى وە بويوك دولت ايرى آتا تورك‌نڭ أولومى مناسبتيله بوتون توركستان تورك ياشلارى حسياتينا ترجمان بولوب، استانبولداغى توركستان تورك گەنچلەر برلگى طرفندان بويوك ملت مجلسى رئيسى عبدالخالق رەندا ايله باش وكيل جلال بايار ناملاريغا توركستان ياشليغينڭ بويوك قايغيسينى بيلديروچى تعزيه تلغراملارى يوللانمشدر.

توركستان ياشلارينڭ بو تعزيه تلغرامينا باش وكيل جلال بايار صميمى مقابلەدە بولونمشدر.

باشقا تورلو أولكەلەردە ياشاماقدا بولغان توركستان مهاجرلەرى دە بو بويوك تورك ماتمينە قاتناشلارينى توركيه رسمى مقاملارينا تورلو شكللەردە بيلديرمشلەردر.

بونڭ تيشندا تورلو اوزاق محيطلاردا ياشاماقدا بولغان توركستان مهاجرلەرندەن باشقارماميزغا كيلەياتقان يازيلار، تقديرنڭ رحمسز تورتكوسى آستندا دنيانڭ تورلو كوشەلەريگە تارقالغان المزدە توركستان تورك مهاجرلەرينڭ بو بويوك يوقاتودان أوز حصەلارينا نە درجەدە آغير قايغى تويدوقلارينى آچيق كورسەتمەكدەدر.

***

پاريسداغى آذربايجان ملى هيئتى رئيسى دوقتور ميريعقوب بيك باش وكيل جلال بايار ايله بويوك ملت مجلسى رئيسى عبدالخالق رەندا ناملارينا توبەندەگى تعزيه تيلغرامينى يوللامشدر:

«بويوك داهيمزڭ وفاتى دولاييسيله قلبلەرى پارچالانان بوتون

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولليازمىلار ئامبىرى

آذریله‌ر نامینا تأریخی ظفر وه اصالتله دولو اولو قارداش ملته تعزیتله‌ریمزی سونارز.

غیبی یالگز تورکیه‌یه ده‌گل بوتون آذری تورکله‌رینه الیم گوز یاشلاری دوکتوره‌ن اولو شه‌فگ توکه‌نمه‌ز ظفرلارله دولو خاطره‌له‌ری قلبله‌ریمزده ابدیاً یاشایاجاقدر. بوکون یابانجی حکمی آلتندا ایگله‌یه‌ن آذربایجان بو أڭ بویوك ماتمه بوتون وارلغیله اشتراکه حاضرکه‌ن ظلمگ وحشی پنجه‌له‌ری أوگنده الیم آجیلارینی بیله دویا‌دویا دویماق امکانسز‌لغی قارشیسندا بولونویور.»

***

استانبولداغی تورکستان تورك گه‌نچله‌ر برلگی بویوك آتانگ اورنینا رئیس جمهور اولاراق سایلانغان عصمت این‌اوگی نامینا تبریك تیلغرامی گونده‌ریب، ملت وه دولت ایشله‌رنده موفقیتینی تیله‌مش وه قارداش تورکیه‌نگ دائما ایله‌ریله‌مه‌سینی تمنی ایتمشدر.

ساویت ـ حجاز مناسباتینگ کیسلیشی

ساویت حکومتینگ آوروپادا وه اوزاق شرقدا تیشقی سیاست با‌قیمندان قاندای‌آغیر بحرانلار کیچیرمه‌کده بولغانلغی «یاش تورکستان» بیتله‌ریده کورسه‌تیلیب کیلمه‌کده‌در. بو یازودا ساویت حکومتینگ اسلام اولکه‌له‌رنده‌ن حجازدا کیچیرگه‌ن بحرانندان قیسقاچا معلومات بیریلمه‌کچیدر.

حجازدا سعودی حکومتینگ ابتدائی قورولوش دورنده جده‌گه ساویت سفیری کیلیب اورناشقان ایدی. بو ساویت ایلچیلگی سوگغو زمانغاچا تورلو قارانغی وظیفه‌له‌ر ایله مشغول ایدی. آرتیق بونداغی ساویت ایلچیلیگینگ رسماً قاپاتیلغانلغی اعلان ایتلمشدر. ساویت سفیری طرفدان ساویت ایلچیلیگینگ بوتون اشیاسی ساتیلدی وه ایلچیلیك بناسی‌دا ایگه‌سیگه تاپشیریلدی. نهایت ساویت سفیری بیلگیله‌نگه‌ن وقتدا أوز معیتی ایله ماسکاوغا قایتیش اوچون کیمه‌گه اورناشارکه‌ن سفارتخانه دوقتوری بر بهانه ایله کیمه‌ده‌ن قوروقفا چیقیب، محلی حکومتنگ رسمی دائره‌سیگه مراجعت قیلیب، ساویت مملکتیگه بارمایتورغانلغینی، اگر باراز ایسه کره‌میل قوزغونلاریغا لوقما بولاتورغانینی سویله‌ب، مذکور دوقتور جده‌ده قالمشدر. ماسکاوغا تامان یولغا توشکه‌ن ساویت سفیری ایسه قیزیل دگزده‌ن مصرغا قادار باریب، سویش قانالیدان أوتمه‌سده‌ن مصر توپراغیغا کیرگه‌ن وه مصردان توغرو ایتالیاغا قاراشلی حبشستانغا قاراب جوناغاندر.

ساویت حکومتینگ حجاز کبی بر منطقه‌دان سیاسی علاقه‌سینگ ازولوشی، اقتصادی رابطه‌سینگ کیسیلیشی وه اونگ سبب‌له‌ری طبیعی بزنی کوب قوواتترادر. ساویت حکومتینگ سیاسی بحرانی، تیشقی سیاسته‌گی یوتقوزوشلاری البته اونگ دنیا دولتله‌ری نظرنده‌گی اعتبا‌رینی، مرتبه‌سینی توشوره‌در.

غرب طرفدان فاشیزم، شرق تاماندان یاپونیانگ سیقیغینا یولو‌قوب قالغان ساویت حکومتی آرتیق اینگلته‌ره ایله فرانسانگ‌دا مظاهر‌تنده‌ن محروم قالماقدادر. حجازداغی ساویت ایلچیلیگینگ قاپاتیلیشی بولشه‌ویکله‌رنگ عربستاندا یوروتوب کیلگه‌ن پروپاغانداسینا بویوك بر ضربه‌در.

۱۹۳۸نچی یلنگ ساویتله‌رگه بیرگه‌ن ضربه‌سیده‌ن کوب ممنون قالغان بز تورکستانلیلار، ساویت حکومتینگ ایچکی وه تیشقی سیا‌سته‌گی سقوطینی ۱۹۳۹نچی یلدان امید ایته‌میز. بز، قیزیل استبداد نگ یاقیندا یقیلیشینا، ظالم روس بولشه‌ویکله‌رینگ ظلملاریغا یاقیشار جزانی کوره‌جه‌کله‌رینه، اولوغ تورکستان اوچون ایرکینلك قویاشینگ توغاجاغینا وه بارچامزنگ جنتده‌ن بر پارچا حسابلاناتورغان عزیز یورتمزغا ایریشه‌جه‌گیمزه جاندان ایناناميز.

ع. چاغاتای.

مکهٔ مکرمه ۷ نچی شوال ۱۳۵۷ ه.
(29 نویابر 1938)

Verantwortlich für Verlag und Redaktion: Dr. Tahir Schakir, Berlin-Wilmersdorf
Buchdruckerei „VIKTORIA" GmbH., Charlottenburg 1, Spreestraße 8
(4482) مسئول مدیری دوقتور طاهر شاکر.

Yach Turkestan

Décembre 1938 (Le Jeune Turkestan) No. 109

Revue mensuelle

Organe de la lutte nationale pour l'indépendance du Turkestan

Rédacteur en Chef: **Mustafa Tchokai-Oghly**

یولیمزغا توغرو کیلگەن بوتون یازولار اوچون مجموعەمزنک بیتلەری آچیقدر. باسیلماغان یازولار قایتاریلماس.

آبونه شرطلاری:

ییللیغی 120 فرانسز فرانقی، آلتی آیلیغی 65 فرانق، اوچ آیلیغی 35 فرانق.

باشقارمادان:

١—تورکستان مهاجرلەریدەن محترم بر ذاتنک، استانبولدا شو ییل آوغوستنک ١٦ سندا، «یاش تورکستان» اوچون دوقتور مجدالدین بیك گه بیرگەن اعانەسی شو آی باشندا باشقارمامیزغا ایریشدی. محترم یورتداشمزنک همتینی تقدیر ایتەر وه تشکرلەریمزنی بیلدیرەمیز.

٢—مکەدە محمد موسی افندیگه: ٣٨. ١٢. ٣ تأریخلی تعهدلی مکتوبگز وه ١٢٠ فرانق آبونه ایریشدی. کورسەتیلگەن آدرەسکه مجموعه یوللانماقدادر.

٣—مکەدەن «آی توغدی» افندی طرفیدان یوللانغان آتاتورك وه عصمت این‌اوکی حقلاریداغی اوزون یازی وه رسملەر ایریشدی.

٤—اورون آزلغندان بو آیغی سانغا تورکستان خبرلەری کیرگیزەمەدیك.

مجموعەمزغا تیيشلی هەر تورلو یوللانمالار اوچون آدرەس:

Mustafa Tchokai-Oghly

7, Square de la Fontaine

Nogent s. Marne (Seine)

France